

ELS MANUSCRITS LULLIANS DE PRIMERA GENERACIÓ¹

Albert SOLER
Centre de Documentació Ramon Llull
Departament de Filologia Catalana
Universitat de Barcelona

La tradició manuscrita que ha transmès l'obra de Ramon Llull és la més àmplia i diversa que ha produït un autor català medieval, amb diferència:² al voltant d'un miler de còdexs copiats en els indrets més diversos d'Europa entre els segles XIII i XIX.³ La riquesa d'aquests fons no desdii de les seves dimensions: una difusió sostinguda en el temps i que implica una multitud de seguidors, de països i de corrents (amb freqüència relacionats estretament entre ells) per força acaba donant lloc a una gran quantitat de còpies en circulació que van acumulant rastres de les vicissituds històriques que els toca viure. L'amplitud de la tradició, tanmateix, també és la raó d'una dificultat manifesta amb què es troba l'estudiós per orientar-s'hi. El resultat és que aquests fons manuscrits, malgrat

1. Aquest estudi forma part del projecte de recerca CODITECAM II (FFi 2008-05556-C03-01) del Ministerio de Ciencia e Innovación, i també del Grup de Recerca Consolidat «Grup de Cultura i Literatura a la Baixa Edat Mitjana». He d'agrair (un cop més!) el suport, els suggeriments i la paciència dels col·legues Lola Badia, Anthony Bonner i Joan Santanach, abans, durant i després de l'elaboració d'aquest treball.

2. Considerem la tradició manuscrita lul·liana com el conjunt de tots els còdexs, de qualsevol època i en qualsevol llengua, que han transmès obres de Llull, autèntiques o apòcrifes (en tot cas, aquelles que en algun moment han estat atribuïdes a Ramon). L'apartat corresponent de la Llull DB té registrats, quan es redacta el present article, més de 1200 manuscrits: un miler conté obres lul·lianes autèntiques o apòcrifes; la resta, obres d'autors lul·listes que no han estat mai atribuïdes a Llull.

3. Alguns escriptors s'hi aproximen de lluny: seria el cas d'Arnau de Vilanova i de Francesc Eiximenis. L'obra mèdica del primer es conserva en uns cinc-cents manuscrits i l'espiritual, en una cinquantena. De l'obra del menoret gironí hem conservat uns dos-cents còdexs. Dec aquestes dades, només aproximades, als amics Jon Arrizabalaga i Sadurní Martí. La resta dels grans noms de les lletres catalanes medievals tenen tradicions manuscrites molt més migrades. Alguns exemples: Ausiàs March, tretze cançoners; el *Llibre dels fets* de Jaume I, també tretze còdexs. Un autor català amb una tradició manuscrita molt àmplia, però de la qual no es tenen xifres globals, és Ramon de Penyafort, confessor de papes i de reis, general de l'orde dels predicadors. No és ara el moment d'explicar les raons de l'èxit de l'empresa lul·liana; em limito a apuntar-ne algunes: diversitat de formats i extensions de les obres; ús del llatí i alhora plurilingüisme; llegenda hagiogràfica que envolta el personatge i que acompanya l'obra; difusió constant al llarg dels segles (la majoria d'autors medievals passen rarament del segle XV), etc.

la seva riquesa, han estat infrautilitzats pels lul·listes, i també pels codicòlegs i els historiadors del llibre en general. Hi ha excepcions significatives, naturalment; és obligat citar almenys l'article pioner de Rubió, 1928, i el de Batllori, 1943; també el llibre de Hillgarth, 1971 i l'estudi panoràmic del fons de Munic de Perarnau, 1983; quatre treballs que cal prendre com a referència ineludible. Precisament, Hillgarth (1971: 169) constatava:

Hi ha moltíssims manuscrits de les obres de Llull (dels segles XIV i XV n'hi ha almenys quatre-cents, a més de moltes altres còpies posteriors), però no hi ha, en canvi, cap obra fiable que els classifiqui.

I és seguint un suggeriment del mateix Hillgarth que el present treball se centrarà en els còdexs lul·lians més antics, en un conjunt que anomenarem «manuscrits de primera generació»;⁴ és a dir, aquells còdexs que el mateix Llull va encarregar i difondre i aquells que són coetanis d'aquests. El meu objectiu és determinar uns elements morfològics en els manuscrits que permetin identificar els més antics. No es tracta estrictament parlant d'un estudi codicològic, sinó sobretot d'un estudi lul·lístic que combina dades codicològiques, filològiques i històriques, en la línia dels treballs dels quatre autors ara esmentats. Com a resultat obtindrem una llista, sempre susceptible de revisió, dels còdexs que pertanyen a aquesta primera generació; i veurem que la llista és molt més àmplia del que hom podria pensar, ja que inclou prop d'una seixantena d'ítems.⁵ La qüestió no és intranscendent, atès que afecta els manuscrits lul·lians més antics que hem conservat, la majoria relacionables amb Llull mateix, i em sembla que contribueix, d'una banda, a facilitar punts de referència per orientar-se en la seva tradició manuscrita i, de l'altra, a confeccionar aquell «catàleg crític dels manuscrits de Ramon Llull» de què parlava Rubió.⁶

La identificació d'unes constants formals comunes als manuscrits lul·lians més antics és un procediment de classificació que s'ha assajat puntualment almenys des dels temps de les primeres edicions crítiques. En efecte, Mateu Obrador, al segon volum de les ORL (1906), ja assenyalava característiques paleogràfiques, ornamentals i lingüístiques del manuscrit F-143 del Col·legi de la Sapiència de Mallorca que permetien qualificar-lo de «casí coetani d'En Llull ja que tot indueix a creure'l escrit no gayre després, o

4. «[...] cap estudiós no ha gosat encara realitzar [...] un estudi que, *partint dels manuscrits més antics*, permeti establir les línies de transmissió més importants» (Hillgarth, 1971: 170). Tots els subratllats de les citacions són meus.

5. Al capítol III del seu llibre, Hillgarth fa una important reflexió sobre la transmissió de l'opus lul·lià. Hi afirma que «molt pocs manuscrits lul·lians es poden datar del s. XIII» (Hillgarth, 1971: 172, n. 16) i fa l'efecte que compta que, a tot estirar, només una dotzena de manuscrits poden ser relacionats amb Llull.

6. «A posta he parlat de catàleg, ja que un inventari no és suficient. No n'hi ha prou de saber, en plantejar una edició, quants còdexs són coneguts d'un text determinat; s'han d'estudiar, quan sigui possible, llurs relacions d'interdependència i així podrà hom *fixar l'atenció sobre els manuscrits més antics* o més autoritzats» (1928: 168). Rubió proposa l'elaboració d'un catàleg que inclogui tant l'anàlisi ecclèsiològica dels textos com la història de la seva transmissió manuscrita (i en això avança en alguns anys un principi bàsic de crítica textual que havia d'acabar desenvolupant G. Pasquali, 1934). Avui sabem que un estudi així no pot tenir la forma d'un catàleg; això no obstant, continua sent plenament vigent el consell que «de la crítica bibliogràfica dels manuscrits assagèssim de *treure certs principis* que ens permetessin reconstruir, amb relativa versemblança, l'itinerari de llur transmissió» (Rubió, 1928: 170).

tal volta un poch abans, de mitjan segle XIV». ⁷ Rubió, d'altra banda, es fixava en el fet que els còdexs antics relacionables amb Llull tendeixen a transmetre obres de composició acostada en el temps. ⁸ Perarnau, a partir d'un suggeriment del mateix Rubió, cridava l'atenció sobre els «senyals dels volums primitius». ⁹

Per al nostre propòsit tenim un punt de partida ineludible en els manuscrits que sabem del cert que tenen una relació directa o indirecta amb Llull; un grup de còdexs que és segur que li són coetanis. L'estudi formal d'aquest material permetrà deduir unes característiques morfològiques que ajudin a identificar altres manuscrits contemporanis.

I. MANUSCRITS RELACIONABLES AMB RAMON LLULL ¹⁰

Aquesta és la llista de trenta-dos manuscrits que, fins al moment, podem relacionar amb Llull perquè sabem que li van pertànyer o bé perquè van pertànyer a algun dels seus col·laboradors més estrets. Els ordeno agrupant-los en diferents categories, tot i que cal tenir en compte que n'hi ha alguns que, per això mateix, apareixen consignats en més d'una categoria.

7. Arribava a aquesta conclusió «per sa fayçó paleogràfica, pe'ls motius d'ornamentació, per son aspecte de conjunt y alguns detalls especials, com el de certes lletres allargaçades que varies columnes ostenten a dalt de tot; y encara més observant les formes gramaticals y ortogràfiques dels mots, generalment castiços, d'estructura y filiació ben nostrada, apenes sense reminiscencies ni regist del parlar provençalèsch» (Llull, 1909: 346).

8. «La seriació cronològica de llur contingut sol revelar que el còdex és directament relacionat amb el que l'autor manaria compilar després d'una època de producció particularment intensa» (Rubí, 1928: 182).

9. «[...] el fet d'ésser de pergamí, escrits en lletra formada, amb caplletres i il·lustracions artístiques, pel tracte que he tingut amb manuscrits lul·lians, són detalls que permeten de sospitar que el volum procedeix directament de mestre Ramon» (Perarnau, 1986: 299). No gaire abans, Perarnau havia traçat un panorama de la història de la transmissió de les obres de Ramon a partir de la catalogació i anàlisi del fons de manuscrits de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic. Sobre els «Volums contemporanis de Ramon Llull» assenyalava: «En tot aquest apartat hem trobat un conjunt de textos que presenten dues característiques comunes: es tracta d'obres de temàtica diversa copiades a mesura que anaven eixint de la ploma fecunda del mestre —o de compilacions d'escrits pertanyents a un període unitari, com són els de Mallorca 1212-1213 en el Clm. 10495-i, en el cas de les dues obres possiblement copiades a París en el pas del segle XIII al XIV, de llibres que responen a l'interès universitari del futur posseïdor. L'altra característica és la matèria dels volums: exactament igual que allò que Llull determinava en el testament en relació als volums destinats a les tres col·leccions bàsiques (Mallorca, Gènova, París), els que coneixem són, sense excepció, de pergamí» (Perarnau, 1983: 129-130).

10. Per a la lectura d'aquest treball, em sembla indispensable la consulta de les reproduccions totals o parcials dels manuscrits objecte d'estudi que hom trobarà enllaçades a la Llull DB, com també les descripcions completes dels còdexs en qüestió. La relació de manuscrits lul·lians de primera generació tindrà sempre un caràcter provisional i incorporarà novetats, modificacions i esmenes a mesura que es duguin a terme noves recerques i noves descobertes; seran progressivament consignades a l'adreça <<http://orbita.bib.ub.es/llull/ms1g.asp>> de la mateixa Llull DB; en aquesta mateixa adreça hom pot trobar imatges de detall dels diversos aspectes formals comentats en aquest article.

1. MANUSCRITS PERTANYENTS A PERE DE LLEMOTGES

Pere de Llemotges (c. 1230 – 1306), *socius* de la Sorbona i mestre en Arts, va ser el contacte principal de Llull durant la seva primera estada a París, entre 1287 i 1289. No hi ha indicis que la seva relació tingués continuïtat més enllà d'aquesta darrera data i, en canvi, tot apunta que cap dels cinc manuscrits lullians que li van pertànyer no és posterior a 1289. Vegeu: Soler, 1992-1993 i Soler, 1993.

- 1.1. París – Bibliothèque Nationale, fr. 24402: II.A.19,¹¹ *Romanz d'Evast et Blaquerne* (francès)
- 1.2. París – Bibliothèque Nationale, lat. 16112: II.B.13, *Disputatio fidelis et infidelis*, II.B.17, *Compendium seu commentum Artis demonstrativae*
- 1.3. París – Bibliothèque Nationale, lat. 16113: II.B.9, *Lectura super figuras Artis demonstrativae*; II.B.4, *Liber propositionum secundum Artem demonstrativam*; II.B.12, *Liber super Psalmum Quicumque*
- 1.4. París – Bibliothèque Nationale, lat. 16114: II.B.6, *Liber de quaestionibus per quem modus Artis demonstrativae patefit*; II.A.9, *Liber de gentili*
- 1.5. París – Bibliothèque Nationale, lat. 16119: II.A.17, *Liber de prima et secunda intentione*; II.B.2, *Liber de quattuordecim articulis*

	Obres catàleg Bo ¹²	Idioma	Folis	Material	Quaderns	Pàgina	Caixa	Cols.	Línies
1.1	II.A.19	francès	103	pergamí	4 + 4	315 × 215	241 × 149	2	46
1.2	II.B.13 II.B.17	l·latí	130	pergamí	6 + 6	290 × 208	215 × 135	2	40
1.3	II.B.4 II.B.9 II.B.12	l·latí	100	pergamí	6 + 6	290 × 205	215 × 135	2	40/42
1.4	II.A.9 II.B.6	l·latí	73	pergamí	6 + 6	275 × 210	215 × 135	2	40
1.5	II.A.17 II.B.2	l·latí	139	pergamí	6 + 6	298 × 210	215 × 135	2	40

11. S'identifiquen les obres de Ramon Llull (o les pseudolullianes) citant el número que tenen en el catàleg d'Anthony Bonner (catàleg Bo), que és el que s'utilitza a la Llull DB: <<http://orbita.bib.ub.es/llull/cioarl.asp>>

12. En aquest apartat de les taules sinòptiques es donen, ordenades segons els números del catàleg Bonner (i no en l'ordre en què apareixen als còdexs, que és el que s'ha ofert immediatament abans en la llista), les obres que contenen els diferents manuscrits a fi de permetre observar l'existència o no de sèries amb proximitat cronològica.

La col·lecció de manuscrits lul·lians de Pere de Llemotges presenta una notable homogeneïtat morfològica. Tots els volums semblen d'origen parisenc, probablement d'un mateix obrador, i tots tenen un clar format de llibre d'estudi escolasticouniversitari.¹³ Les dimensions materials dels llibres és segur que han estat modificades al llarg dels segles a causa de diverses enquadernacions; més significativa és la coincidència en la caixa d'escriptura dels volums 1.2-1.5, tots ells llatins. Només el volum en francès, que transmet el *Blaquerna*, se separa lleugerament de la disposició de la pàgina, i resulta un llibre més generós pel que fa a les dimensions; no ha de passar per alt, tanmateix, que en aquest cas es tracta d'una obra en llengua vernacle, l'única no només d'aquest grup de manuscrits, sinó de l'amplíssima biblioteca que va posseir Pere de Llemotges.¹⁴ Tots cinc còdexs han estat copiats per mans gòtiques textuals septentrionals; i en tots ells el text ha estat estructurat i decorat mitjançant inicials filigranades que, en algunes ocasions, presenten extensions en *bande d'I*.¹⁵

2. MANUSCRITS PERTANYENTS A TOMÀS LE MYÉSIER

Tomàs Le Myésier (m. 1336), canonge d'Arràs i, com Pere de Llemotges, *socius* de la Sorbona, és sens dubte el principal dels seguidors de Lull per l'amplitud de la seva tasca i pel paper fonamental que va tenir en la difusió posterior del lul·lisme. Mestre i deixeble potser es van conèixer durant la primera estada de Ramon a París, però va ser durant la segona estada lul·liana a la capital francesa, just deu anys més tard (1297-1299), que la seva relació va començar a ser molt estreta. Le Myésier va dur a terme una valuosa tasca de recopilació i difusió del pensament lul·lià, que va donar lloc a l'*Electorium magnum* (c. 1325), un ampli manual de lul·lisme construït a base d'una extensa compilació d'obres, basat en les Arts de la segona fase; i també al *Breviculum* (entre 1321-1336), un còdex de gran luxe, enriquit amb les més famoses miniatures de la vida del beat. L'estudi clàssic sobre Le Myésier és el llibre de Hillgarth, 1971 (especialment la segona part).¹⁶

13. Els trets definitoris dels manuals universitaris són el format gran, la disposició del text a dues columnes, l'ús de la lletra textual, l'amplitud de marges utilitzables per al comentari, l'ornamentació i la jerarquització de les diferents parts del text amb inicials filigranades en vermell i blau, sistemes de recuperació de la informació (taules de rúbriques, epígrafs, títols corrents, etc.). També són molt característics els sistemes de producció d'aquests còdexs, en tallers especialitzats, amb divisió de tasques, procediment d'*exemplar* i *pecia*. Es tracta del model de còdex nascut en ambient universitari entre els segles XII-XIII i sobreviscut fins a final del segle XV. Vegeu Martin / Vezin, 1990, apartat VII; Petrucci, 1969 i 1983.

14. Per a una reconstrucció d'aquesta biblioteca de més de 120 volums, vegeu Soler, 1992-1993: 462-469.

15. «La bande d'I consiste en une ligne de couleur rouge ou bleu partant de la lettre, longeant la réglure verticale, et doublée d'une succession de traits pointus, alternativement rouge et bleu, évoquant la forme de la lettre I.» (Stirnemann, 1990, 59 n. 1). Vegeu les imatges 13, 14, 15 de la web citada a la nota 37.

16. No incloc entre els manuscrits lul·lians de Le Myésier ni l'*Electorium* (Bibliothèque Nationale de France, lat. 15450) ni el *Breviculum* (Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, St. Peter perg. 92) perquè els he considerat, des del punt de vista del tot que formen (i no de les obres lul·lianes que els integren), com a obres pròpies del canonge d'Arràs. Per als sis manuscrits consignats aquí, vegeu Hillgarth, 1971: 229-230.

- 2.1. Arràs – Bibliothèque Municipale, 78 (Quicherot 100): III.1, *Ars inventiva veritatis*
- 2.2. París – Bibliothèque Nationale, lat. 16115: III.80, *Ars generalis ultima*
- 2.3. París – Bibliothèque Nationale, lat. 16116: A)¹⁷ III.62, *Liber de intellectu*; III.63, *Liber de voluntate*; III.64, *Liber de memoria*. B) IV.1, *Liber de novis fallaciis*; IV.50, *Liber de ente reali et rationis*. C) IV.24, *Liber correlativorum innatorum*; IV.45, *Liber de quaestione valde alta et profunda*; III.16, *Arbor philosophiae desideratae*; III.21, *Petitio Raymundi ad Bonifacium VIII*; III.71, *Liber de demonstratione per aequiparantiam*; IV.14, *Liber de propriis et communibus actibus*; IV.4, *Liber de experientia realitatis*; IV.68, *Liber per quem poterit cognosci quae lex...*
- 2.4. París – Bibliothèque Nationale, lat. 16117: III.31, *Disputatio eremitaie et Raymundi super aliquibus dubiis Sententiarum Petri Lombardi*; III.30, *Declaratio Raymundi per modum dialogi edita*; III.32, *Arbor philosophiae amoris*; III.14, *Disputatio quinque hominum sapientium*
- 2.5. París – Bibliothèque Nationale, lat. 16118: II.B.18, *Quaestione per Artem demonstrativam seu inventivam solubiles*
- 2.6. París – Bibliothèque Nationale, lat. 16615: A) IV.29, *Liber reprobationis aliquorum errorum Averrois*; III.62, *Liber de intellectu*. B) III.41c, *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae*; III.48, *Liber de Deo*; III.46, *Liber de cognitione Dei*; III.45, *Liber de est Dei*; IV.25, *Liber de praedestinatione et praescientia*; IV.26, *Liber de modo naturali intelligendi*. C) III.40, *Quaestiones Attrebatenses*

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Idioma</i>	<i>Folis</i>	<i>Material</i>	<i>Quaderns</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>
2.1	III.1	lletí	111	pergamí	irregular	323 × 231	232 × 155	2	30
2.2	III.80	lletí	113	pergamí	4 + 4	312 × 208	228 × 143	1	42
2.3	A) De III.62 a III.64 B) IV.1 IV.50	lletí	116	pergamí	A) 4 + 4 B) 4 + 4 C) irregular	271 × 197	220 × 140	1	47

17. Assenyalo els còdexs que són facticis indicant-ne la composició en diverses parts amb lletres majúscules.

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Idioma</i>	<i>Folis</i>	<i>Material</i>	<i>Quaderns</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>
	C) III.16 III.21 III.71 IV.4 IV.14 IV.24 IV.45 IV.68								
2.4	III.14 De III.30 a III.32	llatí	145	pergamí	6 + 6	298 × 216	226 × 151	2	46
2.5	II.B.18	llatí	86	pergamí	6 + 6	305 × 218	209 × 137	2	49
2.6	A) III.62 IV.29 B) III.41c III.45 III.46 III.48 IV.25 IV.26 C) III.40	llatí	75	pergamí	A) 4 + 4 B) irregular C) 4 + 4	249 × 169	A) 202 × 133 B) 205 × 136 (amb variacions) C) 192 × 115	1	47/50

En aquest grup, es diferencien clarament dues menes de llibres. D'una banda, 2.1 i 2.4, que tenen un format de manual universitari, executat amb uns certs recursos atès que tots dos contenen inicials decorades amb dibuixos d'animals (les inicials habitades no són freqüents a la tradició manuscrita lul·liana) i extensions en *bande d'I*.¹⁸ De l'altra, 2.2, 2.3 i 2.6, que, per la seva factura, són clarament llibres de treball copiats en pergamí, exemplars destinats a facilitar el text per a les compilacions de Le Myésier: han estat executats en una lletra textual ràpida i poc acurada i, a més, a 2.6, amb parts copiades de mà cursiva, entre les quals la del mateix Le Myésier (folis 60v i següents); escrits tots a ratlla tirada; amb inicials simples i, en alguns casos, sense rubricació; els volums 2.3 i 2.6 són, a més, facticis. Un cas especial el constitueix el manuscrit 2.5, obsequi de Lluïl al canonge d'Arràs,¹⁹ que sembla ser un còdex no acabat de produir

18. Al volum 2.4 es dona una contradicció flagrant en el fet que hi hagi algunes caplletres habitades com les ara referides i, al mateix temps, que totes les altres inicials siguin simples, sense cap mena de decoració; el contrast fa suposar que ha quedat per fer el *décor filigrané* de les inicials.

19. Al marge superior del foli 1, amenaçat pel desgast del pergamí, s'hi llegeix el monograma típic de Le Myésier amb una anotació: «TH: donum remundi».

perquè és copiat a doble columna per una mà textual librària i ha quedat per fer tot l'aparell decoratiu.²⁰

3. MANUSCRITS COPIATS PER GUILLEM PAGÈS

Guillem Pagès és el prevere mallorquí que, el juliol de 1280, va subscriure una còpia del *Llibre de contemplació* (3.3 i 3.4). S'han identificat, fins al moment, cinc altres manuscrits copiats per la mateixa mà. Les dates de redacció de les obres que s'hi contenen delimiten un arc cronològic que va almenys de 1274 a 1301 i, com que hi ha raons de pes per relacionar directament el treball de Pagès amb Llull, això implicaria una col·laboració entre tots dos estable al llarg del temps;²¹ vegeu per totes aquestes qüestions Soler, 2004 i 2006.

- 3.1. Dún Mhuire, Killiney – Franciscan Library, B 95: II.A.10, *Començaments de medicina*
- 3.2. Magúncia – Martinus-Bibliothek, 220h: II.B.1, *Art demostrativa*; II.B.10, *Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa*
- 3.3. Milà – Biblioteca Ambrosiana, A 268 Inf. + 3.4 Milà – Biblioteca Ambrosiana, D 549 Inf.:²² I.2, *Llibre de contemplació en Déu*
- 3.5. Munic – Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 10504: III.41c, *Tractatus compendiosus de articulis fidei*; III.44b, *D'oració*
- 3.6. Palma – Biblioteca Pública, 1103: III.11, *Taula general*; II.A.21, *Lo pecat d'Adam*
- 3.7. Roma – Collegio di San Isidoro, 1/38: III.49, *Aplicació de l'Art general*

20. 2.5 és copiat per dues mans (el canvi és clar al foli 13va) i totes dues em semblen clarament meridionals (ho assenyala l'arrodoniment de les corbes i el fet que el signe tironià no estigui barrat), contra l'opinió de Hillgarth (1971: 230), que afirma que, juntament amb 2.1 i 2.4, ho va ser per obra de «copistes professionals de París»; estic d'acord pel que fa als dos darrers, però no pel que fa al primer. El mateix Hillgarth afirma respecte de 2.2, 2.3 i 2.6, «en gran part escrits per mans del sud de França, són sens dubte obra de seguidors de Llull» (Hillgarth, 1971: 230); altre cop discrepo, si més no, en el cas de 2.2 i 2.3, que em semblen de mans septentrionals; d'altra banda, els manuscrits semblen més directament relacionables amb Le Myésier que no pas amb Llull.

21. Abona aquesta suposició, entre d'altres indicis, el següent: Perarnau ja va assenyalar que la caixa d'escriptura d'aquests còdexs té una característica comuna notable que, mantinguda al llarg de tants anys, suggereix potser l'existència d'un centre de treball estable: «La marca [de la caixa] fa una doble columna de quadrícules en l'espai entre corondells, mitjançant una línia (amb puntuat propi), paral·lela a llurs marges interns.» (Perarnau, 1982: 118).

22. 3.3 i 3.4 formaven originàriament un còdex unitari, que va ser dividit en dos volums cap al darrer quart del segle XIV. Vegeu Perarnau, 1990: 54.

	Obres catàleg Bo	Idioma	Folis	Material	Quaderns	Pàgina	Caixa	Cols.	Línies
3.1	II.A.10	català	24	pergamí	6 + 6	326 × 220	240 × 165	2	41
3.2	II.B.1 II.B.10	català	55	pergamí	6 + 6	365 × 260	255 × 177	2	44
3.3 i 3.4	I.2	català	537	pergamí	6 + 6	360 × 240	278 × 198	2	47
3.5	III.41c II.44b	llatí català	24	pergamí	4 + 4	236 × 175	160 × 120	2	33
3.6	III.11 II.A.21	català	76	pergamí	6 + 6	255 × 186	187 × 130	2	35
3.7	III.49	català	31	pergamí	6 + 6	182 × 130	130 × 84	1 (en vers)	24

Aquests sis còdexs són els únics relacionables amb Lull que transmeten obres en català (tot i que en el cas de 3.5, també en llatí); en llengües vernacles en trobarem dos altres en francès (1.1 i 4.1) i un darrer en occità (5.1); la resta són tots en llatí. Les característiques formals d'aquests volums copiats per Guillem Pagès representen l'adaptació del format del llibre d'estudi universitari en llatí a les obres que el beat Ramon escrivia en vulgar, en la línia del que ja havíem vist a 1.1: ús del pergamí com a suport material exclusiu; talla²³ mitjana dels còdexs; escriptura a doble columna (fins i tot les que són en vers a 3.2 (II.B.10), 3.5 (III.44b) i 3.6 (II.A.21) i amb l'única excepció de l'obra en vers copiada a 3.7);²⁴ ús d'una lletra textual de traç vertical amb trets cursivitzants; jerarquització de les diverses parts de l'obra mitjançant rúbriques, inicials filigranades i extensions en *bande d'I*; presència de recursos gràfics i, per contra, absència gairebé absoluta d'elements purament decoratius. Especialment notable és el cas de l'imponent *Llibre de contemplació* (els volums 3.3 i 3.4 sumen 537 folis!), un autèntic «llibre de banc», el primer que es va produir en català i potser també en una llengua vulgar.²⁵

23. Entenc per «talla» la suma de l'alçària i de la llargària dels manuscrits, d'acord amb Bozzolo / Ornato (1983: 217-351), que distingeixen entre: talla petita, per als còdexs igual o inferior a 320 mm; talla petita-mitjana per als compresos entre 321 i 490 mm; talla mitjana-gran per als que fan entre 491 i 670 mm; talla gran per als de més de 670 mm. La talla dels sis manuscrits copiats per Pagès és: 3.2 = 625; 3.3 i 3.4 = 600; 3.1 = 546; 3.6 = 441; 3.5 = 411; 3.7 = 312 mm.

24. Les obres en vers transmeses en aquests manuscrits tenen una disposició pròpia de la pàgina, amb trets comuns evidents: cada vers és copiat començant amb una lletra versal d'un mòdul lleugerament més gran que el cos ordinari de l'escriptura; aquesta lletra apareix separada alguns mil·límetres de la resta del vers perquè és feta a l'interior d'una columneta traçada mitjançant l'afegit d'una línia vertical a l'esquerra de cada bloc de text. És a dir, reproduceix el model francès habitual de *mise en page* en les primeres obres narratives vernacles (Martin / Vezin, 1990: 245).

25. Els trets que caracteritzen 3.3 i 3.4 com un «llibre de banc» són: grans dimensions i gruix notabilíssim, pergamí, doble columna, lletra textual, taula de rúbriques (folis XI-XVv), complexa divi-

Un altre aspecte remarcable és el fet que a 3.2, 3.5 i 3.6 s'observa la col·locació, en primer lloc, d'una obra en prosa com a text principal, seguida d'una obra en vers situada com a apèndix de la primera, en una disposició formal clarament subordinada. Aquest fet, que només es detecta en aquest grup de manuscrits en català, és especialment notable atès que implica introduir una innovació significativa respecte del format de llibre d'estudi universitari llatí que s'ha adaptat per a aquestes obres en llengua vulgar.

4. MANUSCRITS DONATS PER RAMON LLULL

Tenim constància de vuit còdexs obsequiats per Llull a institucions o personalitats rellevants del seu temps com a estratègia de conservació i de difusió de la seva obra.²⁶

- 4.1. Berlín – Staatsbibliothek, Phill. 1911: II.A.19, *Romanz d'Evast et Blaquerne* (francès)
- 4.2. Munic – Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 10507: III.70, *Liber de ascensu et de-
censu intellectus*; III.71, *Liber de demonstratione per aequiparantiam*
- 4.3. París – Bibliothèque Nationale, lat. 3323: IV.34, *Liber natalis pueri parvuli Jesu*
- 4.4. París – Bibliothèque Nationale, lat. 3348A: I.2, *Liber contemplationis*
- 4.5. París – Bibliothèque Nationale, lat. 15385: III.69, *Liber praedicatione*; III.71, *Li-
ber de demonstratione per aequiparantiam*; III.64.ter, *Liber ad probandum aliquos
articulos fidei*
- 4.6. París – Bibliothèque Nationale, lat. 16111: A). III.24, *Liber Apostrophe*; IV.29, *Li-
ber reprobationis aliquorum errorum Averrois*; IV.30, *Liber in quo declaratur quod
fides sancta catholica est magis probabilis quam improbabilis*; IV.28, *De conversi-*

sió en parts que té el seu reflex en la disposició de la pàgina, numeració de capítols al marge i, probablement, títols corrents i foliació. Mai fins aleshores havia existit un llibre com aquest ni al Regne de Mallorca ni a la Corona d'Aragó i haurem d'esperar ben bé un segle per tornar a trobar aplicat aquest format a una obra catalana i en català, amb els diversos volums del *Crestià* de Francesc Eiximenis.

26. Rubió (1928: 185-190) va assenyalar que el contingut del manuscrit Clm. 10495 es corresponia amb les obres que Llull manava copiar al seu testament, destinades als dipòsits de Gènova, Palma i París (Llull, 1991: 261-263), i conclouïa sobre aquest còdex «que si no és un dels que foren confeccionats en compliment de la darrera voluntat del Mestre, en deriva ben directament». En el mateix sentit s'ha pronunciat Domínguez en editar les obres que conté (Llull, 1987: lxxxii-lxxxiii). D'altra banda, algun cop s'ha afirmat també que aquest seria l'exemplar que hauria estat enviat a Gènova, a Perceval Spinola, seguint les disposicions testamentàries (vegeu, per exemple, Hillgarth, 1971: 175 n. 28); possibilitat de la qual no n'hi ha cap mena d'indici. Bo i admetent que, com es veurà, no hi ha dubte que aquest còdex forma part de la primera generació de manuscrits lullians, no tenim cap seguretat que es tracti d'una de les còpies que Ramon encarregà al seu testament i, per tant, no el podem relacionar amb ell ni directament ni indirecta.

one subjecti et praedicati et medii; IV.31, *Liber de possibili et impossibili*; IV.32, *De fallaciis*; IV.34, *Liber natalis pueri parvuli Christi Jesu*; IV.35, *Liber lamentationis Philosophiae*. B) IV.22, *Liber novus physicorum*; IV.21, *Metaphysica nova*; IV.19, *Ars mystica theologiae et philosophiae*; IV.20, *Liber de perversione entis removen-da*; IV.24, *Liber correlativorum innatorum*; IV.25, *Liber de praedestinatione et praescientia*; IV.23, *Liber de ente infinito*; III.81, *Disputatio Raimundi et Homeri*

- 4.7. Venècia – Biblioteca Nazionale Marciana, lat. VI, 200: A) II.B.16, *Epistola dedicata ad ducem Venetorum*; II.B.1, *Ars demonstrativa*; II.B.2, *Liber de quattuordecim articulis*. B) II.B.4, *Liber propositionum secundum Artem demonstrativam*; II.B.12, *Liber super Psalmum Quicumque*; II.A.19e, *Liber amici et amati*

- 4.8. (= 2.5) París – Bibliothèque Nationale, lat. 16118

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Idioma</i>	<i>Folis</i>	<i>Material</i>	<i>Quaderns</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>
4.1	II.A.19	francès	132	pergamí	6 + 6	262 × 180	220 × 145	2	41
4.2	III.70 III.71	llatí	64	pergamí	4 + 4	267 × 183	198 × 136	2	36
4.3	IV.34	llatí	25	pergamí	4 + 4	266 × 185	160 × 115	2	26
4.4	I.2	llatí	114	pergamí i paper	5 + 5	320 × 215	260 × 170	1	35/41
4.5	III.64.ter III.69 III.71	llatí	76	pergamí	6 + 6	350 × 240	270 × 175	2	68/73
4.6	A) III.24 De IV.28 a IV.32 IV.34 IV.35 B) III.81 De IV.19 a IV.25	llatí	224	pergamí	A) 6 + 6 B) irregular	270 × 190	A) 185 × 120 B) 220 × 170	2	A) 34 B) 40/46
4.7	A) II.B.1 II.B.2 II.B.16 B) II.B.4 II.B.12 II.A.19e	llatí	192	pergamí	6 + 6	250 × 185	A) 180 × 135 B) 195 × 155	2	A) 36 B) 49
4.8= 2.5	II.B.18	llatí	86	pergamí	6 + 6	305 × 218	209 × 137	2	49

Els volums 4.1 i 4.4 van ser donats per Llull a la Cartoixa de Vauvert a París, el principal dels tres centres de col·lecció de manuscrits a què fan referència la *Vita coetanea* (1311) i el testament de 1313.²⁷ El 4.1 és un còdex formalment molt semblant (tot i que d'una talla una mica més reduïda) a 1.1, el *Blaquerne* de Pere de Llemotges, del qual, a més, és còpia directa (Llull, 2009: 53); sanciona el reconeixement de Ramon cap a una traducció que, sens dubte, havia impulsat. El 4.4 és un còdex excepcional perquè és l'esborrany on diversos col·laboradors (entre els quals, l'autor) duen a terme i revisen a fons la traducció al llatí del *Llibre de contemplació*; un llibre de treball que, però, va ser concebut alhora per ser conservat, cosa que revela, per part de Llull, un especial sentit pràctic i econòmic en la difusió dels textos, i per això va ser objecte d'obsequi a Vauvert el 1298.²⁸

El volum 4.2 va ser obsequiat al noble genovès Perceval Spinola, a casa del qual se situava el segon dels dipòsits manuscrits previstos per la *Vita* i el testament.

El còdex 4.3 és un exemplar veritablement luxós que conté una còpia del *Liber natalis*, una breu obra dialògica de temàtica nadalenca escrita a París el gener de 1311 i dedicada al rei Felip IV el Bell. El manuscrit, que sens dubte s'havia de regalar al rei, es devia produir en una data no gaire allunyada a la de la composició de l'obra; està compost de vint-i-cinc folis de fina vitella, de talla petita-mitjana, copiats a doble columna per una mà textual *formata* de mòdul gran, clarament septentrional, encapçalats per una gran miniatura il·luminada, on es veu Ramon (sens dubte, el *committente* del volum) presentant el còdex a Felip: un veritable llibre cortès de lectura digne d'un rei, tot i que no hi hagi cap rastre que el còdex arribés efectivament a ingressar a la biblioteca del palau reial francès.

Els volums 4.5, 4.6 i 4.7 són manuals universitaris i apleguen grups d'obres de composició acostada en el temps. Els dos primers van ser donats al Col·legi de la Sorbona, on hi havia un dipòsit lulllià menor que el de Vauvert.²⁹ El 4.5 transmet tres obres escrites a Gènova i a Montpeller entre 1304 i 1305. El 4.6 és un manuscrit factici, compost de dos llibres que van ser relligats conjuntament molt aviat; a part de l'*Apostrophe* escrit a Roma el 1296, i que és la primera obra del primer volum, i la *Disputatio Raimundi et Homeri* del 1308, que és la que tanca el segon volum, només conté obres escrites a París entre el 1309 i el 1311, textos que s'ocupen essencialment de la controvèrsia que Llull va mantenir a la Universitat de París amb els averroistes.³⁰ El 4.7 va ser enviat per Llull al dux

27. Llull, 1980: 304; Llull, 1991: 262.

28. Soler, 2005; encara més precisions aportaran les recerques de la prof. G. Pomaro, en curs de publicació.

29. En un full de guarda davant de 4.6 es pot llegir la següent nota de mà medieval que deixa ben clar el caràcter subsidiari del fons de la Sorbona i la funció de dipòsit subministrador de còpies del de Vauvert: «Multos alios libros fecit Raymundus qui sunt in monasterio cartusiansi parisius de quibus quilibet poterit habere exemplar ut puta ars generalis etc.»

30. Entre els dos volums que integren 4.6 hi ha una diferència important d'impaginació i de format. El primer és més acurat en tots els sentits: lletra, interlínia, intercolumni, marges, decoració de les caplletres. El segon és més atapeït; tot i així té caplletres decorades, rúbriques i calderons alternant en vermell i blau; els marges són més petits; hi ha diverses mans; de vegades el text queda massa descendent i gairebé no hi ha marge superior, com, per exemple, a l'obra copiada (IV.19) entre els folis 140-175v, sens dubte perquè hom ha reduït els marges originals de la còpia per adaptar-los als del nou volum

venecià Pietro Gradenigo el 1289 des de París. A diferència de 4.3 no es tracta pas d'un obsequi vistós i que procura d'adaptar-se als possibles hàbits de lectura de tan egregi personatge, sinó, com s'ha dit, d'un manual universitari, format com l'anterior per la reunió de dos volums preexistents, que reflecteix la producció i les inquietuds de Ramon durant la seva primera estada a la capital francesa (Soler, 1994).

El 4.8 (que ja coneixem com a 2.5) va ser una donació de Ramon a Tomàs Le Myésier.

5. MANUSCRIT PERTANYENT A BERNAT GUERAU

El següent còdex duu un ex-libris d'un col·laborador mallorquí de Llull, Bernat Guerau, documentat el 1284.³¹

5.1. París – Bibliothèque Nationale, esp. 478: II.A.19, *Romans de Evast e de Blaquerua*

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Idiomes</i>	<i>Folis</i>	<i>Material</i>	<i>Quaderns</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>
5.1	II.A.19	occità	108	pergamí	5 + 5	286 × 207	225 × 145	2	38

Com en el cas dels volums 1.1 i 4.1, el 5.1 conté un *Blaquerua*, en aquest cas no en francès sinó en occità (precisament la versió francesa deriva de la versió occitana, Llull, 2009: 48). Tots tres són còdexs de format mitjà-gran que demostren una voluntat de donar a la novel·la una vesta formal sòbria, a mig camí entre el llibre cortès de lectura (els caldria una decoració més rica, amb il·lustracions, per ser-ho) i el llibre d'estudi.

(i probablement els que van determinar les dimensions van ser els del primer manuscrit). La hipòtesi de d'Alverny, que Hillgarth recull (1971: 190 n. 38), segons la qual el primer «va ser escrit per copistes universitaris professionals de París» i en canvi el segon «va ser escrit per diverses mans, en lletra cursiva, sens dubte estudiants o religiosos, amics de Ramon Llull» em sembla molt difícil de sostenir especialment pel que fa referència al manuscrit segon. Al primer manuscrit sembla clar que hi ha diverses mans, totes molt professionals i molt semblants. Fan una lletra textual librària, poc contrastada, de gruix uniforme i força remarcable, de mòdul mitjà i força arrodonida. Al segon, intervenen diverses mans, però igualment professionals i, en qualsevol cas, textuals. El mòdul, la manca de contrast i l'arrodoniment continuen essent similars, encara que aquí hi ha més variabilitat. Sembla clar que cada obra ha estat copiada per separat; d'aquí els fulls i els espais en blanc que queden al final d'algunes obres i també la coincidència dels canvis de quadern amb el final de les obres.

31. El tal Guerau va actuar de representant de Llull en el cobrament d'un donatiu del rei Jaume II de Mallorca, el 1284 (Hillgarth, 2001: doc. 17). L'ex-libris, en una lletra gòtica híbrida poc destra, diu: «Aquest es lo libre qui es den Bernat Guerau e sera mentre Deus ho vulla» (Soler a Llull, 1995: 199).

6. MANUSCRITS DE TREBALL DE RAMON LLULL

- 6.1. (= 4.4) París – Bibliothèque Nationale, lat. 3348A
- 6.2. Vaticà – Bibliotheca Apostolica Vaticana, Ottob. lat. 405: IV.72, *Liber de compendiosa contemplatione*; IV.74, *Liber de definitionibus Dei*; IV.75, *Liber de accidente et substantia*; IV.76, *Liber de ente absoluto*; IV.77, *Liber de actu majori*; IV.78, *Liber de divinis dignitatibus infinitis*; IV.79, *Liber propter bene intelligere*; IV.80, *Liber de medio naturali*; IV.81, *Liber de scientia perfecta*; IV.82, *Liber de infinita et ordinata potestate*; IV.83, *Liber de minori loco ad majorem*; IV.84, *Liber de infinito esse*; IV.85, *Liber de Trinitate trinitissima*; IV.86, *Liber de sanctitate Dei*; IV.87, *Liber de divina unitate*; IV.88, *Liber de inventione Dei*; IV.73, *Liber de consolatione eremitarum*; IV.89, *Liber de quinque praedicabilibus*; IV.90, *Liber de divina natura*; IV.91, *Liber de essentia et esse Dei*; IV.92, *Liber de creatione*; IV.93, *Liber de concordantia et contrarietate*; IV.94, *Liber de potestate pura*; IV.95, *Liber de intelligere Dei*; IV.96, *Liber de divina voluntate*; IV.98, *Liber de affirmatione et negatione*; IV.99, *Liber de justitia Dei*; IV.100, *Liber de fine et majoritate*; IV.101, *Liber de vita divina*; IV.102, *Liber de perfecto esse*; IV.103, *Liber de objecto finito et infinito*; IV.104, *Liber de memoria Dei*; IV.105, *Liber de multiplicatione*; IV.106, *Liber de perseitate Dei*; IV.108, *Liber de civitate mundi*

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Idiomes</i>	<i>Folis</i>	<i>Material</i>	<i>Quaderns</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>
6.1=4.4	I.2	llatí	114	pergamí i paper	5 + 5	320 × 215	260 × 170	1	35/41
6.2	De IV.72 a IV.96, De IV.98 a IV.106, IV.108	llatí	211	paper		230 × 150	variable	1	variable

Els dos volums són llibres de treball, en paper i lletra cursiva, en què es pot seguir el procés de composició de les obres que contenen; remetent directament a l'*scriptorium* lullià, si entenem aquest terme en un sentit més funcional que no pas institucional, ja que tots dos són obra de moments i de llocs molt diversos. El primer, com s'ha dit abans (veg. 4.4), és l'esborrany del *Liber contemplationis* que devia elaborar-se als anys vuitanta del segle XIII. El segon, recull gairebé tota la producció de l'estada de Llull a Messina entre maig de 1313 i maig de 1314: trenta-cinc opuscles (Pomaro, 2005).

7. MANUSCRITS AMB INTERVENCIONS TEXTUALS QUE REMETEN A RAMON LLULL

En aquests quatre volums s'hi opera un tipus d'intervenció en què es detecten variants que podrien ser redaccionals i correccions que remetent necessàriament a l'autor del text.³²

- 7.1. Florència – Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. Soppr. B. 6. 1680: III.37, *De quadratura et triangulatura circuli*
- 7.2. Munic – Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 10496: III.2, *Ars amativa*
- 7.3. Vaticà – Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 7199: III.2, *Ars amativa*
- 7.4. (= 3.6) Palma – Biblioteca Pública, 1103

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Idiomes</i>	<i>Folis</i>	<i>Material</i>	<i>Quaderns</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>
7.1	III.37	llatí	64	pergamí	4 + 4	257 × 175	193 × 124	2	40/42
7.2	III.2	llatí	82	pergamí	6 + 6	375 × 262	233 × 145	2	44
7.3	III.2	llatí	64	pergamí	6 + 6	332 × 233	250 × 174	2	40
7.4= 3.6	II.A.21 III.11	català	76	pergamí	6 + 6	255 × 186	187 × 130	2 i 1 (en vers)	35

Contra el que hom podria esperar, la tipologia d'aquests còdexs és l'habitual del llibre universitari,³³ ja preparat per a la difusió, que hem trobat en tants altres casos, no

32. Vegeu els treballs de Pomaro / Pereira, 1998 (per a 7.1); Romano a Lull, 2004: 17-19 i 28-31, i Romano, 2001: 53-55 (per a 7.2 i 7.3); i Soler, 2006: 244-248 (per a 7.4). J. Perarnau (1983: 127) apunta la possibilitat d'un fenomen semblant al manuscrit Hisp. 62 de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic, que conté el *Llibre de demostracions*: «[...] les abundants i àmplies correccions [...] obliguen a preguntar-se, qui, si no fou l'autor mateix, es pogué permetre d'inutilitzar tants de fragments de l'obra com els que ací ho han estat i de substituir-los per d'altres.» La qüestió espera encara un estudi detallat; vegeu més endavant el comentari que es fa d'aquest còdex a R.3. D'altra banda, Pomaro / Tenge-Wolf (2008: 15-16) detecten un cas curiós de regularització de la caixa d'escriptura en el manuscrit 337 de la Biblioteca Riccardiana de Florència, que és factici, i suggereix que potser té relació amb Llull; atès que la intervenció que s'hi opera no afecta gens el text copiat (i va en un sentit contrari al que hem vist que succeïa en un altre còdex factici, el 4.6, aquest regalat per Llull a la Sorbona) diria que no hi ha suficient fonament que aboni la suposició. Sobre aquest manuscrit vegeu també la nota 56.

33. Pel que fa a 7.1, Pomaro assenyalà: «Il testimone si presenta –sotto l'aspetto grafico e codicologico– apparentemente collegato con le prassi editoriali proprie del mondo universitario: l'unità fascicolare offre la chiara autonomia delle copie *per petiam* e presenta sempre l'annotazione finale *cor.*, obbligandoci dunque a valutare la possibilità di avere davanti un *exemplar*» (Pomaro / Pereira, 1998: 65).

pas la del llibre de treball; tant és així, que les intervencions a què em refereixo estan fetes pels mateixos copistes dels volums i en lletra textual. Això vol dir que Llull, si molt convenia, introduïa retocs substancials damunt dels mateixos exemplars «en net», fins i tot si la difusió manuscrita d'una obra ja havia començat, cosa que implica, per tant, que els processos de composició i de difusió arribaven a encavalcar-se.³⁴

8. MANUSCRITS COPIATS PER L'ESCRIVÀ ANÒNIM DEL MANUSCRIT DE PERCEVAL SPINOLA

El volum 8.2 va ser copiat pel mateix escriptor que el 8.1 (Pomaro / Tenge 2008: 19), al qual ja m'havia referit perquè conté una nota de donació de Llull a Perceval Spinola (vegeu 4.2).

8.1. (= 4.2) Munic – Bayerische Staatsbibliothek, Clm.10507

8.2. Pàdua – Biblioteca Capitolare, C.79: III.68, *Liber de praedestinatione et libero arbitrio*

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Idiomes</i>	<i>Folis</i>	<i>Material</i>	<i>Quaderns</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>
8.1= 4.2	III.70 III.71	llatí	64	pergamí	4 + 4	267 × 183	198 × 136	2	36
8.2	III.68	llatí	12	pergamí	4 + 4	230 × 160	183 × 118	2	40

La factura dels dos llibres, en tot cas, és molt similar, per bé que 8.2 és inferior de talla. Un detall en què coincideixen és que cap dels dos no empra la *bande d'I* per a la jerarquització i la decoració de les principals parts del text, cosa poc habitual en aquest tipus de manuscrits.

34. Pel que fa al cas de 7.2 i 7.3, Romano determina almenys cinc passatges que poden ser variants redaccionals i puntualitza: «Gli interventi sopra citati fanno sospettare che i due codici, in un dato momento, si siano trovati nello stesso scrittoio, per la revisione dell'autore o, successivamente, dei fidati copisti. È possibile che li disponessero di un altro codice latino [...] e della versione catalana [...]» (Llull, 2004: 18-19).

9. MANUSCRITS COPIATS PER L'ESCRIVÀ ANÒNIM
DE L'ARS INVENTIVA (III.1)

Ambdós volums són copiats per la mateixa mà (Perarnau, 1983: 125), que fa una *litera textualis* de mòdul mitjà-gran, ben contrastada, de sentit vertical i molt angulosa; i hem de recordar que el volum 9.1 (abans ja consignat sota 7.2) conté intervencions en el text que s'han de relacionar amb Lull mateix.³⁵ Transmeten dues obres compostes en moments molt propers i complementàries en els seus continguts: l'*Ars inventiva* (Montpeller, 1290) a 9.2, i l'*Ars amativa* (agost de 1290) a 9.1.

9.1. (= 7.2) Munic – Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 10496

9.2. Munic – Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 10501: III.1, *Ars inventiva veritatis*

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Idiomes</i>	<i>Folis</i>	<i>Material</i>	<i>Quaderns</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>
9.1= 7.2	III.2	llatí	82	pergamí	6 + 6	375 × 262	233 × 145	2	44
9.2	III.1	llatí	115	pergamí	6 + 6	374 × 260	238 × 140	2	44

El format dels dos còdexs és extraordinàriament similar; crida l'atenció la coincidència en l'esquema de caixa d'escriptura que presenten ambdós, força complex i que assenyala la provinença d'un mateix obrador, amb tota probabilitat parisenc. Tanmateix, el volum 9.2 presenta un ric aparat decoratiu i jerarquitzador del text, que en 9.1 ha quedat per fer i que no és descartable que hagués de ser de les mateixes característiques. Es tracta d'inicials historiades, florides o habitades en les divisions principals del text, amb antenes ornamentades i il·luminades i extensions en *bande d'I*: folis 3, 3v (el dibuix d'una cara ha estat esborrat), 9, 19v, 36, 104v i 114v; també de calderons alternant en blau i vermell (alguns amb prolongacions artístiques, com ara als folis 46 i 91). L'enorme complexitat de l'estructuració i de la jerarquització del text de 9.2 sembla apuntar la intervenció de l'autor, cosa no improbable si tenim en compte que 9.1 (= 7.2) conté intervencions que remetent també a Ramon.

35. 9.2 és copiat per la mateixa mà que la primera i principal de les mans que intervenen a 9.1 (la que copia fins al foli 40 i a partir del 54): una mà de mòdul mitjà, força contrastada, de sentit vertical. Discrepo de Perarnau (1983: 125) pel que fa a la possibilitat que també el còdex Vat. lat. 7199 hagi estat copiat pel mateix escrivà (i encara menys sostenible és que 9.1 i 9.2 puguin haver estat copiats per a Pere de Llemotges).

II. TRETS DISTINTIUS

Els trets morfològics de la primera generació de manuscrits lullians que volem establir es dedueixen dels volums que pertanyen a les diverses categories de la llista anterior, deixant de banda, però, aquells que hem considerat com a «llibres de treball», que són els dos que s'inclouen a la categoria 6, més els volums 2.2, 2.3 i 2.6 de Le Myésier; aquests, per definició, no estan subjectes a cap constrenyiment formal, sinó que poden adoptar qualsevol format a conveniència. És a dir, els esmentats trets es desprendran de l'anàlisi d'aquells còdexs que són «còpies en net», en què el text ja ha rebut un format concret (encara que Llull retorni a volums com els de la categoria 7 per fer modificacions en el text).

És en aquests còdexs, relacionats de manera directa o indirecta amb Llull i que van ser preparats per a la difusió, que s'observen unes constants que podem considerar opcions conscients de format i que demostren l'atenció que Llull va dispensar als aspectes materials de la transmissió de les seves obres:

1. Tots ells són copiats en pergamí, sense excepció.
2. Tots són a doble columna (amb l'única excepció, explicable perquè transmet una única obra en vers, de 3.7).
3. Són copiats per escriptors que fan una lletra textual librària amb diversos nivells d'execució formal. Des de les més *formatae* de 1.1, 4.3 i 9.2, a la més *currens* de Guillem Pagès, amb trets cursivitzants i amb una alineació poc rigorosa de les lletres en la paraula i en la línia.³⁶
4. Per a la jerarquització i la decoració de les diverses parts de l'obra es fan servir rúbriques, inicials filigranades, extensions en *bande d'I* i calderons. Tenint en compte, però, que la filigrana de les inicials d'aquests còdexs tendeix a circumscriure's als espais interiors de la lletra omplint-los completament i que presenta extensions que subratllen el caràcter verticalitzant de la lletra i de la columna en què s'inscriu.³⁷ En canvi, el *décor filigrané* evoluciona ràpidament bé cap a formes més fantasioses, que s'estenen pels marges i donen com a resultat un aspecte excèntric i arrodonit a la lletra (vegeu les imatges 4 i 5 de la web esmentada a la nota 37); o bé cap a formes més simples, que es limiten a ratlles verticals formant una franja a l'interior de la lletra (vegeu les imatges 6 i 7), que deixen en blanc aquest espai interior. Els manuscrits que presenten aquest tipus evolucionat de filigrana ja no pertanyerien a la primera generació de manuscrits lullians.³⁸

36. Les úniques excepcions als tres primers trets són els volums que hem definit com «de treball», ja siguin de Le Myésier o de Llull mateix. Així els dos únics llibres copiats damunt de paper són 6.1 i 6.2; a ratlla tirada ho són 2.2, 2.3, 2.6 i, altre cop, 6.1 i 6.2; en lletra no textual: 2.6, 6.1 i 6.2.

37. A l'adreça web <<http://imatgesprimerageracio.narpan.net/>> de la Llull DB hom trobarà imatges il·lustratives dels diversos aspectes a què faig referència; vegeu en aquest cas les imatges núm. 1, 2 i 3.

38. L'atapeïment de la filigrana és una constant en els manuscrits de primera generació (vegeu la imatge 10 de la web esmentada a la nota anterior), amb independència de les dimensions de les inicials, i amb l'única excepció de les inicials més petites, com ara les d'una taula de rúbriques, que poden arribar a ser simples (vegeu per exemple a 1.1). En canvi, en manuscrits d'època posterior les inicials secundàries són menys decorades que les inicials principals (vegeu les imatges 8 i 9). La convivència

La *bande d'I*, d'altra banda, és una creació decorativa que té el seu origen a París entre 1230 i 1250 i que s'empra amb profusió al llarg de gairebé un segle i que després cau progressivament en desús (Stirnemann, 1990). La presència d'aquestes extensions és un índex valuós que permet situar un manuscrit no més enllà de 1330.³⁹ És present en tots els manuscrits relacionables amb Llull (vegeu les imatges 13, 14 i 15), amb l'excepció de 3.7 (un manuscrit de factura molt simple copiat per Guillem Pagès), 8.1 i 8.2.⁴⁰ L'absència d'aquest element decoratiu, doncs, no implica que un còdex hagi de ser posterior a la primera generació de manuscrits lullians.

A aquests quatre trets formals cal afegir, a més, la característica que ja havia enunciat Jordi Rubió: els manuscrits propers a Llull transmeten obres amb una «seriació cronològica». Tanmateix, introduiria un matís: aquests còdexs tendeixen a formar antologies que tenen una coherència interna o una explicació històrica. La validesa de l'observació pel que fa als manuscrits que podem relacionar amb Llull es pot comprovar en les taules sinòptiques que s'inclouen a cadascuna de les categories. Així, per exemple, al volum 4.7, factici, compost de dos manuscrits que contenen les següents obres: A) II.B.16, II.B.1, II.B.2; B) II.B.4, II.B.12 i II.A.19e. La presència d'aquesta última obra, el *Llibre d'amic e amat*, del primer període del cicle de l'Art quaternària, enmig d'obres del segon període del cicle de l'Art quaternària, s'explica perquè el còdex va ser realitzat a París, entre 1287 i 1289, dins del segon període de l'Art quaternària, moment en què Llull va fer traduir el *Llibre d'amic e amat* al llatí i va vincular aquesta versió a l'obra II.B.12, el *Liber super Psalmum Quicumque* (Soler, 1994).⁴¹

La conclusió és la següent: un manuscrit que hagi estat copiat sobre pergamí, a doble columna, per una mà textual librària, i decorat amb una filigrana com la descrita (i encara més si presenta *bandes d'I*), que, a més, transmet obres de redacció acostada en el temps, es pot afirmar amb un alt grau de fiabilitat que pertany a la primera generació de manuscrits lullians; és a dir, que és contemporani dels còdexs que podem relacionar directament o indirecta amb Llull.

entre els dos estils de filigranat (atapeït i molt simple) es detecta en inicials secundàries de manuscrits d'inici del segle XIV, com per exemple al de la imatge 11 (datable el 1307) o 12 (1334-1339), ambdós d'origen mallorquí.

39. Encara que la *bande d'I* és un tret decoratiu molt propi del segle XIII i de molt a començament del segle XIV, hi ha exemples aïllats de la seva utilització en manuscrits clarament posteriors, que tenen una voluntat de seguir un estil decoratiu arcaïtzant. Les diferències que presenten aquestes elaboracions posteriors respecte de les originals són clarament apreciables. Vegeu, per exemple, les imatges 16 i 17 de la web esmentada a la nota 37.

40. Cal tenir en compte que a 2.5, un regal de Llull a Le Myésier, ha quedat per fer tota la decoració. I també que els manuscrits de treball 2.2, 2.3, 2.6, 6.1 i 6.2 tampoc no utilitzen la *bande d'I*.

41. En el cas de 3.6, que conté les obres III.11 i II.A.21, ja vaig expressar els meus dubtes (Soler, 2006: 251) que la datació hipotètica de II.A.21, el *Pecat d'Adam*, 1276-83 (?), sigui correcta. Diria que hi ha arguments que permeten situar-la en una data de redacció no gaire allunyada de III.11, la *Taula general*, setembre de 1293 - gener de 1294.

III. ELS ALTRES MANUSCRITS DE PRIMERA GENERACIÓ

Fins a la data d'avui, he detectat vint-i-quatre manuscrits que presenten els trets ara referits i que, per tant, també poden considerar-se de primera generació. A l'hora d'analitzar-los resulta útil distingir els que transmeten obres en llengües romàniques dels que les transmeten en llatí.

1. VOLUMS EN LLENGÜES ROMÀNIQUES

- R.1 Milà – Biblioteca Ambrosiana, E 4 Sup.: II.A.6, *Doctrina pueril* (occità)
 R.2 Munic – Bayerische Staatsbibliothek, Hisp. 59 (603): III.26, *Llibre de proverbis*
 R.3 Munic – Bayerische Staatsbibliothek, Hisp. 62 (606): II.A.4, *Llibre de demostracions*
 R.4 Palma – Biblioteca Pública, 1021: II.A.4, *Llibre de demostracions*
 R.5 Palma – Biblioteca Pública, 1071: II.A.9 *Llibre del gentil*
 R.6 Palma – Biblioteca Vivot, 5: III.48, *Llibre de Déu*; III.46, *Llibre de coneixença de Déu*; III.45, *Llibre de l'és de Déu*
 R.7 Palma – Col·legi de la Sapiència, F-129: A) III.32, *Arbre de filosofia d'amor*; III.43. bis, *Cant de Ramon*. B) II.A.9, *Llibre del gentil*
 R.8 Palma – Col·legi de la Sapiència, F-143: I.2, *Llibre de contemplació*
 R.9 Vaticà – Bibliotheca Apostolica Vaticana, Ottob. lat. 845: III.9.bis, *Cent noms de Déu*; III.9, *Plant de nostra dona santa Maria*; III.22, *Desconhort*
 R.10 Vaticà – Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9443: II.B.15, *Llibre de meravelles* (occità)

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Idioma</i>	<i>Folis</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>	<i>Lletra textual</i>	<i>Inicials filigrana</i>	<i>Bande d'I</i>
R.1	II.A.6	occità	71	185 × 127	130 × 145	2	31/38	sí	sí	no
R.2	III.26	català	82	276 × 184	190 × 125	2	36	sí	sí	sí
R.3	II.A.4	català	125	253 × 185	202 × 170	2	40/51	sí	sí	sí
R.4	II.A.4	català	166	275 × 208	201 × 143	2	35	sí	sí	sí
R.5	II.A.9	català	74	190 × 130	140 × 100	2	35	sí	–	–
R.6	III.45 III.46 III.48	català	49	280 × 210	190 × 140	2	38	sí	sí	sí
R.7	A) III.32 III.43.bis B) II.A.9	català	113	240 × 182	A) 205 × 137 B) 186 × 143	2	37	sí	sí	sí
R.8	I.2	català	306	350 × 260	280 × 200	2	70/78	sí	sí	sí

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Idioma</i>	<i>Folis</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>	<i>Lletra textual</i>	<i>Inicials filigrana</i>	<i>Bande d'I</i>
R.9	III.9 III.9.bis III.22	català	68	177 × 123	130 × 169	2	27	sí	sí	no
R.10	II.B.15	occità	128	295 × 208	215 × 145	2	41	sí	sí	sí

Tots deu volums són de pergamí, copiats a doble columna per mans textuals libràries de diversos nivells d'execució; compleixen també el criteri de les inicials filigranades i de les *bande d'I*, amb algunes particularitats a què faré referència. D'altra banda, els còdexs amb més d'una obra (R.6, R.7-A, R.9) transmeten, com és habitual, obres de redacció pròxima en el temps.

R.1 té una talla molt petita (312 mm) i és un veritable llibre de mà; es tracta d'un volumet modest en el format, però que demostra unes certes possibilitats precisament en el fet de ser de pergamí i copiat amb lletra textual; aquesta té un mòdul petit i un eix d'inclinació cap a la dreta i es va fent progressivament més petita, cosa que dona una certa sensació d'atapeïment a la pàgina. La decoració es va fent també cada cop més limitada al llarg del volum; la filigrana és molt tosca i, en algunes inicials, ha quedat per fer.

R.3 és copiat per una o diverses mans textuals que, tanmateix, presenten trets cursivitzants.⁴² El tractament que rep la decoració varia en cadascun dels llibres que componen l'obra que transmet, tot i que sempre resta dins dels paràmetres establerts; en general podem dir que evoluciona cap a una major riquesa en els darrers llibres. La possible intervenció de diverses mans i de diversos decoradors fa pensar en un treball col·lectiu. Recordem que aquest còdex (vegeu nota 32) conté un treball de revisió del text que potser remet directament a Llull, que encara cal estudiar.⁴³

R.5 presenta la particularitat de mancar d'aparat decoratiu, que ha quedat per fer en tot el volum,⁴⁴ malgrat que compleix els altres tres trets: pergamí, lletra textual,⁴⁵ escriptura a doble columna. M'inclino a considerar-lo de primera generació atès que transmet una

42. La lletra de tot el volum presenta trets similars i constants que fan que sigui difícil de distingir els diversos possibles copistes: mòdul petit, arrodoniment, falta de contrast, atapeïment, barres d'abreviatura gruixudes. La divisió en diverses mans que estableix Perarnau (1982: 71-75) no em sembla del tot clara. Serien trets cursivitzants: eix d'inclinació cap a la dreta, abreviatures gruixudes i molt vistoses, allargament de les astes ascendents i descendents de la primera i última línia dels folis (sobretot a partir del foli 47; vegeu, per exemple, als folis 69v-71).

43. És molt remarcable, en aquest sentit, una mà híbrida que escriu damunt de passatges prèviament obliterated, sobretot en el sisè quadern (folis 59-70). Al foli 68v, per exemple, trobem un llarg passatge ratllat en vermell que abans havia estat corregit, ja que al marge s'havia afegit la paraula «personalment» amb un signe de remissió en el text; també aquesta correcció ha estat ratllada amb vermell. Al capdamunt del passatge cancel·lat, però al marge, hi ha una ·T· inscrita en un cercle fet amb llapis i una ratlla vertical també amb llapis que assenyalava les línies que cal inutilitzar.

44. Hi ha rúbriques i inicials en vermell, però han quedat per fer els calderons i les caplletres. Hi ha tocs de vermell també en les lletres majúscules.

45. Es tracta d'una sola mà, de mòdul petit, poc contrastada, gens comprimida i força arrodonida.

obra en llengua vernacle i que cal tenir en compte (com veurem a l'apartat IV) que el model de còdex definit canvia abans en el cas dels manuscrits vernacles que en dels llatins.

R.9 presenta inicials decorades només a la primera obra que conté;⁴⁶ aquestes inicials tenen una filigrana no gaire atapeïda (però que tendeix a omplir els espais buits) i s'allarga amb unes extensions en forma de línies simples molt llargues, però de sentit vertical. No té *bandes d'I*.⁴⁷

2. VOLUMS EN LLATÍ

- L.1 Bolonya – Biblioteca Universitaria, 1732: FD II.365, *Ars compendiosa inveniendi veritatem*; II.A.9, *Liber gentili*
- L.2 Clermont-Ferrand – Bibliothèque Municipale et Interuniversitaire, 96: II.B.13, *Disputatio fidelis et infidelis*; II.B.14, *Epistolae tres*
- L.3 Fermo – Biblioteca Comunale, 19: II.A.12, *Liber principiorum theologiae*; II.A.11, *Liber principiorum philosophiae*; II.A.13, *Liber principiorum juris*; II.A.10, *Liber principiorum medicinae*
- L.4 Madrid – Biblioteca de la Universidad Complutense, Biblioteca Histórica, 107: II.B.17, *Compendium seu commentum Artis demonstrativae*
- L.5 Milà – Biblioteca Ambrosiana, A 5 Sup.: III.14, *Disputatio quinque hominum sapientium*
- L.6 Milà – Biblioteca Ambrosiana, I 121 Inf.: A) III.36, *Ars compendiosa*. B) III.61, *Ars juris naturalis*
- L.7 Milà – Biblioteca Ambrosiana, P 198 Sup.: II.B.1, *Ars demonstrativa*; II.B.12, *Liber de quattuordecim articulis*; II.B.4, *Liber propositionum secundum Artem demonstrativam*; II.B.2, *Liber super Psalmum Quicumque*; II.A.19e, *Liber amici et amati*
- L.8 Munic – Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 10495: IV.65, *Liber de virtutibus et peccatis*; IV.60, *Liber de sermonibus factis de decem praeceptis*; IV.61, *Liber de septem sacramentis*; IV.62, *Liber de Pater noster*; IV.63, *Liber de Ave Maria*; IV.65.bis, *Liber de septem donis Spiritus sancti*; IV.66, *De operibus misericordiae sermones*; IV.67, *Ars abbreviata praedicandi*; IV.58, *Liber qui continet confessionem*; IV.68, *Liber per quem poterit cognosci*; IV.70, *De virtute veniali et vitali*; IV.59, *Liber de secretis sacratissimae Trinitatis*; IV.56, *Liber de quinque principiis*; IV.54, *Liber de participatione*; IV.55, *Liber differentiae correlativorum*; IV.57, *Liber de novo modo demonstrandi*; IV.53, *Liber de locutione angelorum*

46. És de lamentar, però, que fins al foli 17 hagin estat malmeses fins al punt de resultar il·legibles.

47. Per raons diverses, altres volums amb obres en vulgar han estat exclosos de la llista de manuscrits lul·lians de primera generació. És el cas del que formaven originalment els actuals 1002 de la Biblioteca Pública de Palma i l'Ottob. lat. 542 de la Vaticana, escrit damunt de pergamí amb lletra textual però a ratlla tirada i amb decoració filigranada amb extensions arrodonides i fantasioses (vegeu Soler, 2005-2006). El manuscrit 2 de la Societat Arqueològica Lul·liana de Palma, en pergamí, lletra textual però escrit també a ratlla tirada i amb una decoració filigranada que deixa en blanc bona part de l'espai interior de la inicial. O l'esp. 234 de la Bibliothèque Nationale de France, en pergamí, però copiat a ratlla tirada per una mà semihíbrida.

- L.9 Munic – Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 18446: III.36, *Ars compendiosa*; III.64. bis, *Lectura Artis quae intitulatur Brevis...*; III.56, *Logica nova*; III.64.ter, *Liber ad probandam aliquos articulos fidei*
- L.10 París – Bibliothèque Nationale, lat. 3174: III.7, *Liber de sancta Maria*; III.10, *Liber de passagio*; II.A.20, *Liber de angelis*
- L.11 Roma – Biblioteca Nazionale Centrale Vittorio Emanuele II, Fondo Vittorio Emanuele, 244: IV.34, *Liber natalis pueri parvuli Christi Jesu*; IV.35, *Liber lamentationis Philosophiae*; IV.42, *Liber de Deo ignoto*; IV.41, *Liber facilis scientiae*; IV.38, *Liber de divina unitate*; IV.40, *Liber de efficiente et effectu*; IV.32, *De fallaciis*; IV.33, *Disputatio Raymundi et Averroistae*; IV.36, *Liber contradictionis*; IV.37, *Liber de syllogismis contradictoriis*; IV.39, *Sermones contra errores Averrois*; III.71, *Liber de demonstratione per aequiparantiam*; IV.24, *Liber correlativorum innatorum*; IV.43, *Liber de forma Dei*; IV.44, *Liber de divina existentia*; IV.45, *Liber de quaestione valde alta et profunda*
- L.12 Vaticà – Biblioteca Apostolica Vaticana, Ottob. lat., 832: IV.4, *Liber de experientia realitatis Artis*; IV.1, *Liber de novis fallaciis*; IV.5, *Liber de refugio intellectus*; IV.9, *De majori agentia Dei*; IV.10, *De convenientia fidei et intellectus*; IV.11, *De convenientia duodecim syllogismorum*; IV.13, *Liber de exemplo unissimae unitatis*; IV.14, *Liber de propriis et communibus actibus*; IV.15, *Liber de esse Dei*; IV.16, *Liber de potestate divinarum rationum*; IV.17, *Liber de trinitate in unitate*; IV.18, *Liber de probatione quod in Deo sunt tres personae*
- L.13 Vaticà – Bibliotheca Apostolica Vaticana, Ottob. lat. 2347: II.A.13, *Liber de principiorum juris*
- L.14 Vaticà – Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3858: III.11, *Tabula generalis*

	Obres catàleg Bo	Folis	Pàgina	Caixa	Cols.	Línies	Lletra textual	Inicials filigrana	Bande d'I
L.1	FD II.365 II.A.9	57	240 × 175		2		sí	sí	no
L.2	II.B.13 II.B.14	61	192 × 140	147 × 102	2	30	sí	sí	no ⁴⁸
L.3	De II.A.10 a II.A.13	137	270 × 190	200 × 135	2	43	sí	sí	no
L.4	II.B.17	69	342 × 237	210 × 152	2	38	sí	sí	sí
L.5	III.14	67	160 × 110	115 × 75	1	30	sí	sí	sí
L.6	A) III.36 B) III.61	21	325 × 225	A) 200 × 150 B) 180 × 135	2	A) 58 B) 39	sí	sí	A) no B) sí

48. El còdex és acèfal i no és descartable que tingués bandes d'I a l'inici.

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Folis</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>	<i>Lletra textual</i>	<i>Inicials filigrana</i>	<i>Bande d'I</i>
L.7	II.B.1 II.B.2 II.B.4 II.B.12 II.A.19e	182	260 × 220	200 × 150	2	44	sí	sí	sí
L.8	De IV.53 a IV.63 De IV.65 a IV.68 IV.70	230	276 × 207	210 × 195	2	35	sí	sí	no
L.9	III.36 III.56 III.64.bis III.64.ter	84	291 × 210	209 × 137	2	41	sí	sí	no
L.10	II.A.20 III.7 III.10	179	255 × 180	200 × 125	2	30	sí	sí	no
L.11	III.71 IV.24 De IV.32 a IV.45	132	300 × 230	209 × 153	2	35	sí	sí	sí
L.12	IV.1 IV.4 IV.5 De IV.9 a IV.11 De IV.13 a IV.18	220	142 × 100	97 × 80	2	25	sí	sí ⁴⁹	no
L.13	II.A.13	16	310 × 210	270 × 155	2	56	sí	sí	sí
L.14	III.11	17	244 × 170	185 × 118	2	39	sí	sí	sí

Els catorze còdexs llatins ara relacionats reuneixen els trets distintius dels manuscrits lul·lians de primera generació, alguns amb peculiaritats que requereixen un comentari. Crida l'atenció que la majoria siguin volums amb diverses obres, en contrast amb el que succeïa pel que fa als volums romànics: L.1, L.2, L.3, L.7, L.8, L.9, L.10, L.11, L.12. La majoria segueixen de forma evident el principi segons el qual aquestes obres han de tenir alguna relació cronològica, lògica o històrica entre elles. En el cas de L.1 ens trobem amb una obra la paternitat de la qual no sembla que puguem atribuir directament a

49. Caplletres filigranades i embotides, amb extensions verticals i filigrana atapeïda.

Llull (FD II.365) i que constitueix una mena de compilació de materials provinents de l'*Ars compendiosa* (II.A.1); aquesta obra, més que pseudolulliana (i, per tant, espúria), l'hem de considerar paralul·liana i és probable que tinguin origen en un entorn on s'ensenya o es glossa l'obra de Llull, potser no llunyà al mateix Ramon: no crec que sigui raó suficient per excloure L.1 de la primera generació de manuscrits lullians. La presència d'una obra de datació discordant a L.10 (sorpren la presència de II.A.20) i a L.11 (també la de III.71) té segurament una explicació encara que no sigui evident.

La mà que copia L.1, i també la primera de les dues que intervenen a L.12, són, de fet, semitextuals; això no obstant, crec que hem de considerar-les, més aviat, producte d'una execució ràpida de la lletra textual.⁵⁰

L.3, L.9 i L.10 són còdexs d'un luxe considerable, amb un aparell decoratiu excepcional en la tradició manuscrita lulliana. Els tres manquen de *bandes d'I*, sens dubte perquè estan en un nivell superior de categoria decorativa que, en les inicials principals, substitueix la filigrana i aquesta mena d'extensions per lletres il·luminades i antenes.⁵¹ Les inicials secundàries, tanmateix, són filigranades d'acord amb els criteris exposats. Tots tres volums són d'origen septentrional i, especialment L.3 i L.10, copiats per mans d'alt nivell calligràfic.

L.5 és l'únic d'aquesta sèrie de volums que presenta una caixa d'escriptura a ratlla tirada, tot i complir estrictament amb els altres trets morfològics. Aquest fet es podria explicar per les seves dimensions reduïdes.⁵²

A L.3 han quedat per decorar algunes inicials; tanmateix, les que ho han estat, presenten una filigrana característica de la primera generació de manuscrits lullians. L.6 és un manuscrit factici; en totes dues parts del còdex hi ha caplletres filigranades amb una filigrana atapeïda (foli 1 o 11), però també en totes dues hi ha inicials simples, explicables perquè la decoració pot haver quedat per fer. A L.8 el sistema decoratiu i de jerarquització de les obres és correcte però poc elaborat: la filigrana és poc treballada; tendeix a omplir tots els espais interiors de la lletra però no resulta gaire atapeïda. Tot plegat, fa l'efecte d'un volum molt estàndard i poc personalitzat, que optimitza recursos pel que fa

50. La principal característica de la lletra semitextual, segons Derolez (2003, que segueix al seu torn Liefstinck), és la morfologia de la lletra *a*, que té un sol compartiment i és executada amb un sol traç, a diferència de la textual, en què la *a* té dos compartiments. En una execució ràpida, el compartiment superior de la *a* en la textual sempre tendeix a tancar-se sobre l'inferior i, en molts casos, els dos compartiments són indistingibles. Això és així a L.9, en què aquesta lletra és feta amb dos traços tot i que el resultat és una *a* amb un sol compartiment.

51. A l'inici de cada una de les obres que integren L.3 les caplletres són ornamentades i prolongades amb antenes de dimensions discretes; la primera (f. 61), però, és a més historiada i s'hi representa una crucifixió. També a L.9 cada una de les obres comença amb una gran inicial, pintada, amb il·luminació i antenes. L.10 té dues caplletres decorades: al foli 1, il·luminada amb motius vegetals i animals i una orla; i al foli 145, decorada només amb motius vegetals i orla similar. Al primer foli de L.11 també hi ha una miniatura il·luminada. L.12, als folis 4v-6v, conté una sèrie de cinc miniatures policromes, de bella factura, que no guarden relació amb els textos que conté el volum i que poden haver estat afegides amb posterioritat en uns folis en blanc.

52. Es consideren de talla petita els còdexs amb una talla igual o inferior a 320 mm. Els manuscrits lullians de primera generació d'aquesta talla són pocs: L.12 = 242; L.5 = 270; R.9 = 300; 3.7 (un volum copiat per Guillem Pagès) i R.1 = 312; R.5 = 320 mm. En qualsevol cas, L.12, el més petit de tots, és copiat a doble columna.

a l'aprofitament del pergami i a la decoració: totes les inicials (tant a inici d'obra com a inici de capítol) tenen dues línies d'escriptura d'alçada i unes discretíssimes extensions als marges. A L.12 no trobem *bandes d'I*, però les caplletres tenen un *décor filigrané* ric i atapeït, amb unes extensions de sentit vertical, i també són embotides.⁵³

L.4 sembla clarament producte d'un escriptori parisenc. La mà textual és septentrional i la seva caixa d'escriptura s'assembla molt a la del volum 2.5: al marge inferior de cada foli hi ha marcada una doble línia; aquesta doble línia externa a la caixa es fa sovint als quatre marges, tot i que de vegades no s'ha fet al marge intern i extern del foli.

La segona obra copiada a L.6, l'*Ars juris naturalis*, d'altra banda, té una disposició de la pàgina especialment interessant perquè es tracta d'un text amb glossa. El primer foli (11) comença amb una caplletra molt decorada amb una extensió en *bande d'I* al marge esquerre i dues prolongacions al marge superior i inferior. La glossa s'estén a marge i marge, comprènent el marge superior i l'inferior i emmarcant la figura de l'«Arbor iuris» que s'ha fet al marge inferior. La glossa comença amb una petita caplletra decorada i s'ha fet fins a la primera columna del foli 13. A partir del foli 11v han quedat per fer les decoracions de les caplletres.

L.7 és un còdex amb una composició idèntica a la del volum 4.7, regalat per Llull al dux Pietro Gradenigo (amb l'única excepció, comprensible, de l'*Epistola ad ducem Venetorum*). 4.7, tanmateix, és un manuscrit factici i L.7 no.⁵⁴

El volum Clm.10503 de la Bayerische Staatsbibliothek, que no he inclòs a la llista, té totes les característiques morfològiques dels manuscrits lullians de primera generació, tret de la decoració. És un cas sobre el qual val la pena d'aturar-s'hi. Transmet el *Liber de angelis* (II.A.20), en 34 folis de pergami de 293 × 222 mm, copiat per una mà textual molt cal·ligràfica, d'origen meridional, que transcriu el text a doble columna. Fins aquí tot fa pensar en un volum de primera generació; la decoració de les inicials, però, que revela que el llibre ha de ser força posterior. Al foli 2, al començament de la rúbrica, trobem una inicial de tres línies de pauta d'alçada, poc filigranada i sense extensions; i també una caplletra de sis línies d'alçada, ricament pintada i il·luminada i amb extensions en forma d'antena. Encapçalant les distincions II a VI, hi ha inicials embotides i amb un *décor filigrané* molt fantasiós (folis 6, 18, 23v, 29v, 32; vegeu la imatge 9 a la web esmentada a la nota 37); i també, al començament dels capítols i de la primera distinció, inicials poc filigranades (foli 3). Aquests elements decoratius i de jerarquització del text donen al còdex un aspecte molt diferent del que tenen els manuscrits que podem relacionar amb Llull, per exemple.⁵⁵

53. L'embotiment (inicial embotida és aquella «que té les parts plenes dividides en dues seccions pintades de color diferent i separades mitjançant una línia ondulada, trencada o dentada»; Arnall, 2002: 143) és un procediment decoratiu freqüent en els manuscrits lullians de primera generació. Es troben inicials embotides, per exemple, als volums 4.2, 9.2, R.2, R.3, R.7, R.8, L.1, L.4, L.7 o L.9. Tanmateix, és un recurs que s'utilitza també en manuscrits posteriors i no crec que pugui adoptar-se com a criteri distintiu.

54. És curiós, tanmateix, que des del punt de vista del text de l'*Ars demonstrativa* que transmeten, 4.7 i L.7 pertanyin a branques diverses de la tradició (Llull, 2007: liii-lix). En canvi, pel que fa al text del *Liber amici et amati*, tots dos testimonis pertanyen a la mateixa branca (Llull, 2009: 55).

55. És clar que no podem descartar que l'aparat decoratiu del Clm. 10503 sigui posterior a la còpia del volum, tot i que no en tenim cap indicatiu. Bohigas (III, 1960-1967: 195) data la miniatura del foli 2 a inici del segle xv. Al marge inferior del foli 2, hi ha un escut de la família barcelonina Oliver que amb tota probabi-

El manuscrit lat. III, 116 de la Biblioteca Marciana de Venècia és un cas similar al que acabem de veure. Copiat tot en pergamí (272 × 190 mm), a dues columnes per una mà textual. Conté cinc obres lul·lianes (III.26, III.24, II.B.12, II.A.19e, III.14) i una obra no lul·liana. La filigrana, però, és clarament posterior i es limita a una simple franja vertical al centre de la lletra.⁵⁶

3. VOLUMS DUBTOSOS

- D.1 Munic – Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 10499: II.B.5, *Introductoria Artis demonstrativae*
 D.2 Vaticà – Bibliotheca Apostolica Vaticana, Urb. lat. 1506: III.24, *Liber Apostrophe*; III.46, *Liber cognitione Dei*
 D.3 Vaticà – Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 5112: II.A.1, *Ars compendiosa inveniendi veritatem*; II.A.2, *Lectura compendiosa super Artem inveniendi veritatem*

	<i>Obres catàleg Bo</i>	<i>Folis</i>	<i>Pàgina</i>	<i>Caixa</i>	<i>Cols.</i>	<i>Línies</i>	<i>Lletra textual</i>	<i>Inicials filigrana</i>	<i>Bande d'I</i>
D.1	II.B.5	21	318 × 231	231 × 170	2	47	sí	no	no
D.2	III.24 III.46	101	190 × 126	128 × 80	1	24	sí	no	sí
D.3	II.A.1 II.A.2	62	185 × 130	130 × 102	2	28	sí	–	–

Els tres volums, tots en pergamí, transmeten obres exclusivament en llatí. La inclusió dels dos primers a la nòmina de manuscrits lul·lians de primera generació planteja dubtes, especialment a causa del caràcter de la filigrana que presenten. Les inicials de D.1 tenen un *décor filigrané* molt simple, que no omple els espais buits de la lletra; al foli 3, les dues caplletres són decorades amb una filigrana més atapeïda, però també més fantasiosa. D.2 és un volum copiat a ratlla tirada, amb una lletra textual amb atracció cap a la semitextual, de mòdul gran, força irregular i prou contrastada. Les caplletres amb què s'inicien les dues obres que transmet són filigranades, de forma atapeïda, una mica fantasiosa en el cas de la

litàt posseï el manuscrit a la segona meitat del segle xv; tanmateix aquest element no serveix per datar la confecció del manuscrit, ja que degué ser afegit en el moment de la seva compra. L'escut reapareix als manuscrits 76, 87, 91 i 286 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona; vegeu Renedo, 1992: xv-xvi.

56. Un altre cas que mereix un comentari és el del manuscrit 337 de la Biblioteca Riccardiana de Florència. Pomaro, 2008 el situa a començament del segle xiv i, fins i tot, el relaciona amb Llull mateix (vegeu més amunt, nota 32). No puc compartir aquesta apreciació. Si més no, el manuscrit se separa notablement del model definit pels manuscrits lul·lians de primera generació: encara que és de pergamí, transmet obres de datació heterogènia, és copiat a ratlla tirada i decorat amb unes inicials de filigrana molt variable (tant és completa com molt simple i, fins i tot, inexistent) i extensions fantasioses. Tendria a situar-lo cap a mitjan segle xiv.

primera (foli 1), i dibuixant una forma molt quadrada i una extensió en *bande d'I* en el cas de la segona (foli 64); tanmateix, la resta d'inicials no tenen decoració.⁵⁷ D.3 és escrit per dues mans, totes dues textuals però també amb trets d'atracció cap a la híbrida (sobretot la primera); l'absència d'aparat decoratiu no permet pronunciar-se (Bonner / Soler, 2007).

Hi ha diversos manuscrits que podrien incloure's a la llista de volums lul·lians de primera generació pels seus trets morfològics; tanmateix, presenten la particularitat de transmetre obres lul·lianes al costat d'obres d'altres autors. La circulació de còdexs miscel·lanis amb obres de Ramon sembla assenyalar un moment posterior al de la primera difusió de l'opus lul·lià, que estaria més vinculat a Llull i els seus col·laboradors i seguidors immediats. Sigui com sigui, algun d'aquests volums (especialment D.7) són indicatiu d'una transmissió primerenca fora dels estrictes cercles lul·lians.

- D.4 París – Bibliothèque Nationale, fr. 763: II.A.19, *Romanz d'Evast et de Blaquerne; La vision de Tundal; Invectives de Droiture contre le Corps; Histoire sainte en vers; Paraphrase du Pater; Gillebert de Cambres, Lucidaire*
- D.5 París – Bibliothèque Nationale, fr. 22933: II.A.6, *Livre de la Doctrine puerile*; II.A.9, *Livre du gentil; Livre des sept sages de Rome*
- D.6 Cambridge – University Library, 2391: *Liber secundus in electionibus particularibus; Liber Centilogi Ptholomei cum comento Haly; Liber Zeher (Zehel) Iudiciorum; Tabula fortune secundum XII signa; Alkindus de Pluviis; Signa et Domus; III.29, Tractatus novus de astronomia*
- D.7 Vaticà – Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 1054: III.24, *Liber de Apostrophe* i altres obres

	Obres catàleg Bo	Idioma	Folis	Pàgina	Caixa	Cols.	Línies	Lletra textual	Inicials filigrana	Bande d'I
D.4	II.A.19 i altres	francès	290	325 × 220	230 × 174	2	28	sí	no	no
D.5	II.A.6 II.A.9 i una altra	francès	140	285 × 210	240 × 168	2	35/40	sí	no	no
D.6	III.29 i altres	llatí	317			2	51	sí	sí	sí
D.7	III.24 i altres	llatí	80	280 × 195	220 × 140	2	50	sí	sí	sí

57. El còdex Clm. 10497 és un cas complex que també planteja dubtes. És copiat sobre pergami i a doble columna. Hi intervenen diverses mans textuals, algunes amb atracció cap a les híbrides i, fins i tot, cap a les bastardes. Els folis 169-184 són transcrits per una mà clarament textual però falta la decoració i es fa difícil situar aquesta part entre els manuscrits de primera generació. La meua impressió és que es tracta d'un volum de la segona meitat del segle XIV en què perviu, en part, el model codicològic primitiu. Vegeu, per aquest manuscrit, Perarnau, 1982: 102-116.

D.4 és un volum molt miscel·lani que té com a peça central un *Blaquerna* en francès; presenta el problema afegit d'unes inicials simples, força tosques, algunes embotides; en aquest sentit té una certa semblança amb R.1.

D.5 és un llibre que impressiona per la decoració i la quantitat d'or que exhibeix: cadascuna de les tres obres del còdex s'obre amb una miniatura i absolutament totes les caplletres i inicials són il·luminades (no n'hi ha cap de filigranada). Una mirada atenta, en canvi, revela que potser el producte no és tan acurat com correspondria a la decoració i al suport material que es fa servir, un pergamí finíssim. Hi intervenen diverses mans, prou variables i amb un nivell mitjà d'execució; els marges són poc generosos (i els reclams permeten de comprovar que no és deu a un excés de tall per part d'un relligador); es veu arreu el ratllat i la caixa; s'observen als marges els textos indicatius de les rúbriques de manera ostentosa. Sens dubte és un llibre cortès de lectura, destinat a un públic amb recursos, però produït potser en un taller a l'engròs. El text de les dues obres lul·lianes que transmet és, però, molt deficient (vegeu Bonner a NEORL II: xxviii).

El volum D.6, que reuneix el *Tractatus de astronomia* junt amb altres obres astronòmiques i astrològiques no lul·lianes, requereix un estudi acurat (que no he pogut dur a terme) ja que podria ser factici, de manera que la còpia del *Tractatus* podria ser considerada de primera generació; la mà que el transcriu sembla més aviat semitextual.

D.7 és un volum miscel·lani (no factici), que constitueix un recull força coherent de diverses exposicions dels fonaments de la fe, entre les quals no desdiiu l'*Apostrophe* de Ramon. La morfologia de la còpia coincideix punt per punt amb la dels manuscrits de primera generació, de manera que aquest còdex demostraria la circulació primeranca de Llull fora dels cercles estrictament lul·lians.

IV. TERME AD QUEM I EVOLUCIÓ DE LA PRIMERA GENERACIÓ DE MANUSCRITS LULLIANS

A grans trets podem dir que el model de llibre que defineixen els manuscrits lul·lians de primera generació coincideix amb el del llibre d'estudi escolasticouniversitari. Aquesta és, sens dubte, una opció de format. Efectivament, quan Llull, un laic sense estudis clericals que no treballava al servei ni per encàrrec de cap poder civil ni eclesiàstic, va començar a desenvolupar la seva vocació intel·lectual va haver de plantejar-se no només *què volia dir* (i sobre això no va tenir mai gaires dubtes perquè la seva vocació intel·lectual partia d'una impetuosa vocació espiritual i apològica) o *com ho volia dir* (i això és la «forma» i la «manera», de què parla la *Vita coetanea*, i que acabarà concretant-se en l'Art),⁵⁸ sinó també, i això no ha estat prou remarcat, *quin format* havien de tenir els

58. «In quo, cum iam stetisset non plene per octo dies, accidit quadam die, dum ipse staret ibi caelos attente respiciens, quod subito Dominus illustravit mentem suam, dans eidem *formam et modum* faciendi librum, de quo supra dicitur, contra errores infidelium» (Llull, 1980: 280).

seus llibres. És a dir, va haver de fer unes opcions determinades per donar una forma material a les seves obres, apropiada a la finalitat que volia que tinguessin.⁵⁹

El format predominant en aquests còdexs és el del llibre d'estudi universitari. Això podria considerar-se lògic en els que contenen obres en llatí, que són la majoria, perquè aquesta era la llengua acadèmica, però és igualment observable en els que contenen obres en llengües vernaculars, en què aquesta opció ha d'haver estat conscient. La sobrietat és l'element més remarcable de l'aspecte general d'aquests còdexs, de la qual es desprenen valors com la gravetat i la serietat, que apunten a l'estudi com a finalitat de les obres que contenen.

L'existència de llibres científics en català que segueixen el mateix patró librari (entre d'altres, els que corresponen a les versions catalanes de la *Chirurgia* de Teodorico Borgognoni, o del *Dragmaticon philosophiae* de Guillem de Conches)⁶⁰ demostra que la iniciativa de Llull no és una exclusiva seva; tanmateix, la novetat en el seu cas vindria del fet que en aquest format Llull no fa només obra pròpiament d'estudi, sinó també novel·les, obres en vers, proverbis, etc.

Els manuscrits més antics d'Arnau de Vilanova que hem conservat són contemporanis dels lullians de primera generació. El més rellevant és el Vat. lat. 3824, relacionat amb la presentació de tractats espirituals d'Arnau al papa Climent V. Es tracta d'un volum de 264 folis de pergamí (223 × 153 mm), copiat a doble columna, per dues mans textuals d'alt nivell cal·ligràfic (especialment la primera), d'origen meridional. Cada una de les trenta-una obres que conté, totes en llatí, comença amb una caplletra filigranada (amb una filigrana atapeïda) que es prolonga en una *bande d'I*; al foli 1, per exemple, la primera caplletra és una *i* que té una alçada de 15 línies de pauta i una decoració geomètrica a l'interior i una de filigranada a l'exterior, que acaba prolongant-se en *bandes d'I*. Els primers vint-i-vuit textos van ser acabats de copiar el 5 de juny de 1305; la resta ho van ser entre l'agost de 1305 i l'any 1309 (Perarnau, 1992: 10-24). És un volum del tot comparable als lullians que ens han ocupat.

Tanmateix, també voldria cridar l'atenció sobre el còdex 40.E.3 de la Biblioteca Corsiniana de Roma, ofert per Arnau al papa Bonifaci VIII el 1301 a Perusa. Conté tretze tractats espirituals en llatí; és compost de 48 folis de pergamí (178 × 117 mm; això és una talla petita), copiat a ratlla tirada per dos (o tres) escriptors de lletra textual (Perarnau, 1987: 299-303). Conté miniatures i ornamentacions molt notables a l'inici de cada tractat; la principal representa Arnau agenollat que ofereix el llibre al papa. En aquestes il·lustracions no hi són absents animals i personatges còmics, malgrat que el còdex transmet obres de gran volada teològica i d'estil acadèmic, com ara el *De mysterio cymbalorum*

59. No tinc cap dubte que Llull s'adonava, d'una manera o altra, que la materialitat és portadora de valors i d'informacions implícits que s'afegeixen a la significació que el contingut del text té de per si. Vegeu a Bonner / Soler 2007 el cas de les novetats en la disposició de la pàgina a què obligaven les novetats de la primera versió de l'Art lulliana deduïbles del manuscrit D.3.

60. La traducció catalana anònima de la *Chirurgia* de Borgognoni, corregida per Bernat de Barriac vers 1310-1311, es conserva al manuscrit 342 de la Karl-Franzens-Universitätsbibliothek de Graz (Cifuentes, 2006²: 45-48), un volum del tot equiparable als lullians de primera generació: pergamí, doble columna, lletra textual, filigrana (no conté *bandes d'I*); vegeu la imatge 18 de la web esmentada a la nota 37. Del *Dragmaticon* en català, a banda de dos manuscrits del segle xv, se'n conserven dos bifolis, que han estat datats a la primera meitat del segle xiv, de característiques similars (Badia / Pujol, 1997: 278).

Ecclesiae. Independentment del seu contingut, doncs, el volum té un format de llibre cortès de lectura, no pas de llibre d'estudi (talla petita, decoracions plaents i escriptura a ratlla tirada), i fa evident que és possible vehicular aquesta mena d'obres en formats diversos, d'acord amb les circumstàncies i els destinataris. Entre els manuscrits lullians de primera generació només el manuscrit 4.3, presentat probablement al rei Felip IV el Bell, s'hi aproxima, bo i conservant encara un format més proper al llibre d'estudi i transmetent una obra molt més literària que les d'Arnau; si no en tenim més casos és, sens dubte, perquè Llull no ho va creure adient (no perquè no fos possible).

El format del llibre d'estudi escolasticouniversitari té una vigència que va molt més enllà dels inicis del segle XIV: es perllonga durant els segles XIV i XV. Els elements definitoris en serien el pergamí, la lletra textual i l'escriptura a doble columna. La decoració, en canvi, sofreix petites transformacions (caràcter de la filigrana, absència de *bandes d'I*) que, com hem vist, forneixen criteris de datació. Això és cert, sens dubte, pel que fa a còdexs que transmeten obres en llatí. Recordem els casos detectats, sempre en llatí (Cm. 10503 de Munic i lat. III, 116 de la Marciana), de pervivència del model en còdexs clarament posteriors.

En llengües vernaculars, per contra, aquest format codicològic es veurà afectat de seguida per les novetats que introdueix la canonització librària del vulgar: multiplicitat de gèneres escrits, diversitat de condicions socials i culturals dels autors i dels escriptors, diversificació dels centres de producció de llibres. La utilització del paper per a la còpia (no sols per a la composició) de llibres, l'ús de la ratlla tirada i l'escriptura en lletra híbrida són innovacions que condicionaran ràpidament el format dels còdexs.⁶¹

Hi ha tres còdexs que il·lustren l'antiguitat d'aquest canvi, em penso; són manuscrits d'una venerable antigor situables dins de la primera meitat del segle XIV, potser fins i tot dins del primer terç, sense que hi hagi cap indicatiu que permeti relacionar-los directament ni indirecta amb Llull. Es tracta dels Cm. 10549 (*Liber de doctrina puerili*) i Hisp. 60⁶² de

61. De les modificacions sofertes en el format dels llibres en català a començament del segle XIV en tenim dos exemples paradigmàtics. El primer seria l'exemplar del *Llibre dels fets* de Jaume I que Celestí Destorrents va acabar de copiar el 17 de setembre de 1343 al monestir de Poblet, conservat al manuscrit 1 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona: 200 folis en pergamí (278 × 198 mm), escrit a ratlla tirada, en lletra textual d'alt nivell calligràfic i considerable aparat decoratiu, amb caplletres historiades i miniaures; la filigrana de les inicials és atapeïda i té una orientació vertical, amb unes discretes extensions que recorden, en algun cas, les *bandes d'I* (vegeu la imatge 19 a la web esmentada a la nota 37). Es tracta d'un clar llibre cortès de lectura (Gimeno, 1991: 231). El segon, l'Escorialense K.I.6, que conserva una còpia de la *Crònica* de Ramon Muntaner datable al voltant dels anys 40 del segle XIV. És escrit en 199 folis de paper (325 × 240 mm), a doble columna, per tres mans cursives documentals (la primera de les quals és una minúscula cancelleresca que es pot considerar la interpretació calligràfica de la cursiva en àmbit librari); inicials simples en blau i tocs en vermell. Al foli 1, dibuix a ploma, acolorit, que representa l'autor escrivint l'obra; en aquest mateix foli, una caplletra habitada, executada pel mateix procediment. Ens trobem ja amb una transformació notable del format perquè aquest és pròpiament un llibre registre: escriptura de referència documental, paper, decoració tosca. Vegeu Gimeno, 1991 per aquest manuscrit; l'apartat 4 d'aquest article fa un panorama de l'evolució de l'escriptura i dels formats del llibre en català.

62. És un volum factici: A) *Arbre de filosofia desirada* (III.16); B) *Disputació de cinc savis* (III.14), *Petició a Celestí V* (III.15), *Flors d'amors e flors d'intel·ligència* (III.13), *Lo sisèn seny* (III.12). Cal advertir la proximitat cronològica de les cinc obres que transmet, que formen una sèrie.

la Bayerische Staatsbibliothek de Munic i del Bodleian Canon Ital. 147 d'Oxford (*Llibre del gentil*, més dues obres no lul·lianes). Tots tres defineixen un format divers del que hem estudiat aquí: paper bast (sense filigrana ni verjura), escriptura a doble columna, lletres cursives (cancelleresques, en algun cas), decoració molt adusta. Crec que poden entendre's com a primeres mostres de l'evolució del model primigeni;⁶³ hi ha d'altres casos, però, en què la variació es dona alhora amb conservació i amb transformació d'elements originaris.

Així, el manuscrit 6 de la Societat Arqueològica Lul·liana, copiat a Barcelona el gener de 1367, transmet una còpia del *Fèlix* en català: compost de 233 folis de paper (285 × 218 mm), transcrit a doble columna per dues mans de tipus cursiu documental; les inicials estan decorades amb una franja filigranada molt simple.

De mitjan segle XIV també seria el manuscrit 3187 de la Biblioteca de Catalunya, que conté una *Doctrina pueril* en català. Es tracta d'un volum de 87 folis de pergami (224 × 165 mm), copiat a ratlla tirada per una mà híbrida; les caplletres són blaves o vermelles, amb ornamentació blava o vermella, consistent sovint en simples ratlles verticals, que alternen el color de la caplletra.

El Clm. 10516 de la Bayerische Staatsbibliothek transmet dues obres, una en llatí (*Ars compendiosa Dei*) i una en català (*Llibre què deu hom creure*); està compost per 96 folis de paper (272 × 207) i copiat a doble columna per una sola mà, textual però amb atracció cap a la híbrida, de mòdul molt petit, regular i pulcra; el rubricador de la segona obra que conté fins i tot fa una lletra de tipus bastarda. Fora de la primera caplletra, que és filigranada i embotida, totes les altres inicials són simples, en vermell (han quedat per fer les que havien de ser, sembla, de color blau). Tot fa pensar en un volum de final del segle XIV o començament del XV.

El manuscrit 4 de la Societat Arqueològica Lul·liana transmet tres obres en català (*Arbre de filosofia d'amor*, *Cant de Ramon*, *Del concili*). Format per 59 folis de pergami (233 × 167 mm), està copiat a doble columna per una mà textual amb atracció cap a la híbrida. La caplletra inicial (foli 2) és embotida i presenta una filigrana atapeïda però amb extensions fantasioses; les altres inicials tenen una decoració filigranada molt simple, limitada a unes franges verticals. El situariem a començament del segle XV.

El Vat. Ottob. lat. 839 va ser copiat per Domingo Pérez de Castellón (o de Castellón) el 1397 i conté tres obres llatines (*Liber de angelis*, *Liber de Deo ignoto* i *Liber de divina unitate*), transcrites damunt de pergami en 70 folis (170 × 123 mm), a ratlla tirada. Aquest escrivà fa una lletra textual elegant, de mòdul mitjà, força regular i prou contrastada, i unes caplletres en negre (les que inicien les invocacions de les obres) i en vermell, les principals amb una decoració molt sòbria (no filigranada). Es dona el cas que el mateix copista havia transcrit el 1390 un altre volum, però aquest amb lletra híbrida: l'actual manuscrit 1062 de la Biblioteca Pública de Palma (*Liber de gentili*). Vet ací un cas interessant de doble competència escriptural posada al servei de formats diversos de llibre.

Tots aquests casos assenyalen una de les principals característiques de la tradició manuscrita posterior a la primera generació de còdexs lul·lians: la diversificació absoluta de formats.

63. La introducció de les escriptures documentals en àmbit librari comença segons Gimeno (1991: 221-222) a inici del segle XIV, en obres tant en català com en espanyol.

La meua hipòtesi és, doncs, que almenys en vulgar els manuscrits que conserven les característiques codicològiques que he determinat (pergamí, doble columna, lletra textual, decoració amb caplletres filigranades i, circumstancialment, *bandes d'I*) no són posteriors al primer terç del segle XIV. En llatí el model inicial del llibre universitari perviu més temps, sobretot perquè no pateix la concurrència de gèneres que no siguin els propis de les ciències universitàries; tot i així, l'evolució en la decoració de les inicials permet normalment de detectar els còdexs llatins que superen el terme *ad quem* que proposo.⁶⁴ La determinació d'un format primigeni en els manuscrits de Ramon Llull i l'establiment d'una llista de còdexs que s'hi adequen, sempre provisional i susceptible de tota mena de puntualitzacions i rectificacions, no pretén altra cosa que fer una primera aportació a l'estudi global de la tradició manuscrita de les obres de Ramon Llull.

V. BIBLIOGRAFIA

- ARNALL, M. Josepa (2002): *El llibre manuscrit*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona; Vic: Eumo Editorial, 337 p.
- BADIA, Lola / PUJOL, Josep (ed.) (1997): Guillelmi de Conches, *Dragmaticon philosophiae*. Turnhout: Brepols. (Corpus Christianorum. Continuatio Medievals CLII, p. 275-531).
- BATLLORI, Miquel (1943): «El lulismo en Italia. (Ensayo de síntesis)», *Revista de Filosofía*. Vol. 2, p. 253-313, 479-537. (Vegeu ara la versió catalana revisada a: *Obra completa II*, València: Tres i Quatre, 1993, p. 221-335).
- BOHIGAS, Pere (1960-1967): *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña. Período gótico y renacimiento*, Barcelona: Asociación de Bibliófilos de Barcelona, 3 vols.

64. Els manuscrits de tipus jurídic, en un sentit ben ampli, són els que mantenen durant més temps el pergamí, la doble columna d'escriptura i la lletra textual com a opcions de format, encara que siguin en català; la decoració, en canvi, acusa l'evolució. El còdex 1 de l'Arxiu del Regne de Mallorca conserva el *Llibre de franqueses i privilegis del Regne de Mallorca*, un llibre de gran luxe, copiat en 385 folis de pergamí (385 × 275 mm, amb un pes aproximat de 10 kg) pel prevere manresà Romeu des Poal, que en començà la còpia el 22 de setembre de 1334 i la va concloure l'any 1339; copiat a doble columna amb gran aparat decoratiu: uns 350 folis duen orles i il·lustracions; hi ha dues grans miniatures a tota plana i una trentena de més petites; no hi ha *bandes d'I* i la filigrana de les inicials demostra un moment de convivència dels dos estils decoratius: n'hi ha que omple tots els espais interiors de la lletra i n'hi ha que es limita a una simple franja vertical (vegeu la imatge 12 de la web esmentada a la nota 37; Garí, 2003: 225 i segs.). El manuscrit 2633 de la Biblioteca de la Fundació March de Palma, que transmet les *Ordinacions de Pere III*, de mitjan segle XIV, és un llibre igualment de gran luxe (amb miniatures i il·luminació abundant), copiat en pergamí per una mà textual de mòdul mitjà, contrastada i força angular (Palacios, 1994); la filigrana de les inicials és atapeïda i, fins i tot, hi ha una gran abundància de *bandes d'I* (folis 5r-v, 7r-v, 8, 9, etc.) força ben executades, però algunes amb fantasies en les extensions (vegeu als folis 14, 69). Un cas especial de manteniment d'aquest format el constitueixen les còpies de la versió catalana del *De factis et dictis memorabilibus* de Valeri Màxim, còdexs L-36 i L-35 de l'Arxiu Històric i de Protocols de Barcelona, datades respectivament el 1395 i el 1408, que reproduïxen del tot els trets assenyalats, llevat de la filigrana, que és de tipus fantasiós (vegeu Escayola, 2003-2004).

- BONNER, Anthony / SOLER, Albert (2007): «La mise en texte de la primera versió de l'Art: noves formes per a nous continguts», *Studia Lulliana*. Vol. 47, p. 29-50.
- BOZZOLO, Carla / ORNATO, Ezio (1983): *Pour une histoire du livre manuscrit au moyen âge: trois essais de codicologie quantitative*, París: Éditions du Centre Nationale de la Recherche Scientifique.
- CIFUENTES, Lluís (2006²): *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*. Barcelona: Universitat de Barcelona; Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears, 466 p.
- DEROLEZ, Albert (2003): *The Paleography of Gothic Manuscript Books From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 203 p.
- GARÍ, Francesc (dir.) (2003): *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, Palma de Mallorca: Parlament de les Illes Balears, 2 vols.: 1. Documents i compilacions legals.
- ESCAIOLA, Gemma (2004): «Estudi dels Valeri Màxim L-35 i L-36 (AHCb). Còpia i model d'un mateix text». *Lambard: estudis d'art medieval*. Vol. XVI, p. 11-46
- GIMENO, Francisco M. (1991): «A propósito del manuscrito vulgar del trescientos, el escurialense K.I.6 y la minúscula cursiva libraria de la Corona de Aragón». *Scrittura e Civiltà*. Vol. 15, p. 205-245.
- HILLGARTH, J. N. (1971): *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth-Century France*. Oxford: Oxford at the Clarendon Press, xxviii + 520 p. Se cita per la versió catalana: *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*. Barcelona: Curial Edicions; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 (Textos i Estudis de Cultura Catalana 61).
- HILLGARTH, J. N. (2001): *Diplomatari lul·lià: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*. Barcelona: Universitat de Barcelona; Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears, 105 p.
- LLULL DB: Anthony Bonner (dir.), *Base de Dades Ramon Llull*. Barcelona: Centre de Documentació Ramon Llull (Universitat de Barcelona), <<http://orbita.bib.ub.es/llull>>
- LLULL, Ramon (1909): *Libre de contemplació en Déu*. Vol. I. Palma (Obres de Ramon Llull II).
- LLULL, Ramon (1980): *Vita coetanea*. Turnhout: Brepols (Raimundi Lulli Opera Latina VIII. Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis XXXIV, p. 259-309).
- LLULL, Ramon (1987): *Summa sermonum*. Turnhout: Brepols (Raimundi Lulli Opera Latina XV. Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis LXXVI).
- LLULL, Ramon (1991): *Testamentum*. Turnhout: Brepols (Raimundi Lulli Opera Latina XVIII. Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis LXXX, p. 251-263).
- LLULL, Ramon (1995): *Llibre d'amic e amat*. Barcelona: Barcino (Els Nostres Clàssics B13).
- LLULL, Ramon (2001): *Llibre del gentil e dels tres savis*. Palma: Patronat Ramon Llull (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull II).
- LLULL, Ramon (2004): *Ars amativa boni*. Turnhout: Brepols (Raimundi Lulli Opera Latina XXIX. Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis CLXXXIII, p. 1-432).
- LLULL, Ramon (2007): *Ars demonstrativa*. Turnhout: Brepols (Raimundi Lulli Opera Latina XXXII. Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis CCXIII).
- LLULL, Ramon (2009): *Romanç d'Evast e Blaquerua*. Palma: Patronat Ramon Llull (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull VIII).

- MARTIN, H.-J. / VEZIN, J. (dir.) (1990): *Mise en page et mise en texte du livre manuscrit*. París: Éditions du Cercle de la Librairie-Promodis.
- PALACIOS, Bonifacio (ed.) (1994): *Ordenación y ceremonial de la coronación de los Reyes de Aragón. El «Manuscrito de San Miguel de los Reyes» de las «Ordinacions» de Pedro IV*. València: Scriptorium SL, 2. vols.
- PASQUALI, Giorgio (1954² [1934]). *Storia della tradizione e critica del testo*. Florència: Casa Editrice Le Lettere.
- PERARNAU, Josep (1982): *Els manuscrits lullians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I. Volums amb textos catalans*. Barcelona: Facultat de Teologia, 227 p.
- PERARNAU, Josep (1983): «Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lullians medievals de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic». *Arxiu de Textos Catalans Antics*. Vol. 2, p. 123-169.
- PERARNAU, Josep (1986): «Indicacions esparses sobre lullisme a Itàlia abans de 1450». *Arxiu de Textos Catalans Antics*. Vol. 5, p. 296-302.
- PERARNAU, Josep (1987): «Tres notes entorn de la biblioteca papal». *Arxiu de Textos Catalans Antics*. Vol. 6, p. 299-311.
- PERARNAU, Josep (1990): «El manuscrit lullità «Princesps»: el del *Llibre de contemplació en Déu* de Milà». *Studia Lullistica et Philologica. Miscellanea in honorem Francisci B. Moll et Michaelis Colom*. Palma: Maioricensis Schola Lullistica, p. 53-60.
- PERARNAU, Josep (1992): «L'Allocutio christini d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text». *Arxiu de Textos Catalans Antics*. Vol. 11, p. 7-135
- PETRUCCI, Armando (1969): «Alle origini del libro moderno», *Italia medioevale e umanistica*. Vol. 12, p. 295-313.
- PETRUCCI, Armando (1983): «Il libro manoscritto». ASOR ROSA, Alberto (ed.): *Letteratura italiana. Produzione e consumo*. Torí: Einaudi Editore. Vol. 2: p. 499-524.
- POMARO, Gabriella / PEREIRA, Michela (1998): «Notizia di due manoscritti lulliani a Firenze». *Studia Lulliana*. Vol. 38, p. 63-84.
- POMARO, Gabriella (2005): «'Licet ipse fuerit, qui fecit omnia': il Cusano e gli autografi lulliani». BIDESE, Ermenegildo et al. (ed.): *Ramon Lull und Nikolaus von Kues: eine Begegnung im Zeichen der Toleranz. Raimondo Lullo et Niccolò Cusano: un incontro nel segno della tolleranza*. Turnhout: Brepols, pp. 175-204.
- POMARO, Gabriella / TENGE-WOLF, Viola (2008): «Primi passi per lo scriptorium lulliano, con una nota filologica». *Studia Lulliana*. Vol. 48, p. 3-40.
- RENEDO, Xavier (1992): *Edició i estudi del «Tractat de luxúria» del «Terç del Crestià» de Francesc Eiximenis*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Tesi doctoral inèdita.
- ROMANO, Marta M.M. (2001): «Un modo nuovo di essere autore: Raimondo Lullo e il caso dell'*Ars amativa*». *Studia Lulliana*. Vol. 41, p. 39-63.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1928): «Notes sobre la transmissió manuscrita de l'opus lullità». *Franciscalia*, p. 335-348. Se cita la reedició: *Obres de J. Rubió i Balaguer II*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 167-190.
- SOLER, Albert (1992-1993): «Els manuscrits lullians de Pere de Llemotges». *Llengua & Literatura*. Vol. 5, p. 447-470.

- SOLER, Albert (1993): «Ramon Llull and Peter of Limoges». *Traditio*. Vol. 48, p. 93-105.
- SOLER, Albert (1994): «'Vadunt plus inter sarracenos et tartaros': Ramon Llull i Venècia». BADIA, Lola / SOLER, Albert (ed.) *Intellectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*. Barcelona: Curial; Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 1994, p. 49-68.
- SOLER, Albert (2004): «L'escriptura de Guillem Pagès, copista de manuscrits lullians», *Studia Lulliana*. Vol. 44, p. 109-122.
- SOLER, Albert (2005): «Difondre i conservar la pròpia obra: Ramon Llull i el manuscrit lat. paris. 3348A». *Randa. Homenatge a Miquel Batllori / 7*. Vol. 54, p. 5-29.
- SOLER, Albert (2005-6): «Recomposició d'un antic còdex lullià». *Studia Lulliana*. Vol. 45-46, p. 75-83.
- SOLER, Albert (2006): «Estudi històric i codicològic dels manuscrits lullians copiats per Guillem Pagès (ca. 1274-1301)». *Arxiu de Textos Catalans Antics*. Vol. 25, p. 229-266.
- STIRNEMANN, Patricia (1990): «Fils de la vierge. L'initiale à filigranes parisienne: 1140-1314». *Revue de l'Art*. Vol. XC, p. 58-73.

RESUM

Estudi històric i codicològic dels manuscrits que tenen alguna relació amb Ramon Llull o amb algun dels seus col·laboradors més directes. Se'n dedueixen uns trets morfològics concrets que permeten establir una llista de manuscrits que comparteixen aquests mateixos trets i que podrien ser contemporanis dels primers. És el que s'anomena la «primera generació de manuscrits lullians», que representa un punt de partida per a un estudi global de la tradició manuscrita de les obres de Ramon Llull.

MOTS CLAU: Manuscrits, Ramon Llull, Història del llibre, Codicologia, Filologia.

ABSTRACT

The first generation of Llull manuscripts

This article is a historical, codicological study of the manuscripts associated with Ramon Llull or with some of his closest assistants. There are particular morphological features that make it possible to establish a list of manuscripts which share these features and could thus be contemporaneous with them. This is the so called «first-generation of Llull manuscripts», which represent a starting-point for a global study of the manuscript tradition of Ramon Llull's work.

KEY WORDS: manuscripts, Ramon Llull, history of the book, codicology, philology.